

EENVOUD TOT IN HET KONINKLIJKE GRAF

ONDERZOEK NAAR HET 'THEATER VAN DE STAAT' TIJDENS DE BIJZETTING VAN
PRINSES WILHELMINA IN 1962

door

Harmen Bakker

S1080251

Bachelorscriptie

Geschiedenis

Faculteit der Letteren

Radboud Universiteit Nijmegen

Onder begeleiding van dr. A.F. Petterson

Juni 2024

Inhoudsopgave

1 Inleiding	3
2 Uitvoering en symboliek ‘theater van de staat’	10
2.1 Aanloop naar de begrafenis op 8 december 1962	10
2.2 Naar de Nieuwe Kerk in Delft	13
2.3 De stoet en ceremonie	15
2.4 Deelconclusie	19
3 De perceptie op de uitvaart in kranten	20
3.1 Witte symboliek van begrafenis	20
3.2 Nationaal reflectiemoment	22
3.3 Eenvoud of grandeur?	25
3.4 Deelconclusie	28
4 Spanning publiek-privé	29
4.1 Het nieuwe medium: televisie	29
4.2 Algemene spanningen publiciteit	32
4.3 Mysterie rondom grafkelder Delft	34
4.4 Deelconclusie	35
5 Conclusie	36
6 Referenties	37

1 Inleiding

Een rouwkoets, getrokken door zwarte paarden, reed door de straten van Parijs op 5 juni 1832. Tijdens deze processie werd het lichaam van generaal Jean Maximilien Lamarque naar zijn laatste rustplaats gebracht. De Franse schrijver Victor Hugo herdacht deze gebeurtenis in zijn 19e-eeuwse roman *Les Misérables*. Het boek beschrijft de begrafenis als onderdeel van de Juni-opstand in Parijs, een anti-monarchistische opstand van Parijse republikeinen. Lamarques dood en ziekte, veroorzaakt door een epidemie in Frankrijk, vielen samen met een kritiek moment waarop de bevolking zich ernstig zorgen maakte over haar fysieke en economische welzijn.¹ Vanwege zijn status als oorlogsheld uit de Napoleontische tijd en zijn houding tegenover het *Ancien Régime*, veroorzaakte zijn dood een golf van angst en onrust in de samenleving en ontnam het de bevolking hun laatste hoop. Dit leidde uiteindelijk tot een opstand onder studenten tijdens de rouwstoet. In de verfilming van het boek uit 2012 beklommen de opstandelingen de rouwkoets en riepen zingend op tot een nieuwe revolutie.² Zo kreeg de dood en begrafenisstoet van hun held politieke betekenis. Het evenement werd het toneel voor hun roep om politieke en maatschappelijke veranderingen.

Het feit dat een publieke begrafenis op deze manier betekenis kreeg, lijkt uitzonderlijk. Op het eerste gezicht is een ceremoniële koninklijke begrafenis in de 20^e eeuw, zoals die van prinses Wilhelmina in 1962, ver verwijderd van de tumultueuze gebeurtenissen rondom de begrafenis van Lamarque in 1832. De begrafenisstoet van prinses Wilhelmina verliep namelijk een stuk rustiger en werd bijgewoond door mensen die hun oud-koningin een laatste afscheidsgroet wilden brengen.³ Bovendien bekleedde Wilhelmina voornamelijk een ceremoniële functie binnen het Nederlandse staatsbestel, in tegenstelling tot de functie van generaal die Lamarque bekleedde. Toch toonde de koninklijke bruiloft van prinses Beatrix en Claus, vier jaar na de begrafenis van Wilhelmina, aan dat ook een koninklijke ceremonie een podium voor burgers kan zijn om gevoelens vanuit de samenleving te uiten. Tijdens hun tocht met de Gouden Koets door Amsterdam ontploften rookbommen als protest tegen het huwelijk, vanwege onvrede over de Duitse nationaliteit van Claus.⁴ Dit roept de vraag op hoe een koninklijke begrafenis in dezelfde periode vorm kreeg en werd beleefd.

Het paper poogt te illustreren dat de uitvoering van een begrafenis van een voormalige vorstin uit een constitutionele monarchie politieke betekenissen overdroeg en toegeschreven

---

¹ Mark Traugott, *The Insurgent Barricade* (Berkeley 2010) 4-5.

² Tom Hooper, *Les Misérables*, 2012.

³ Cees van Raak, *Vorstelijk begraven en gedenken. Funeraire geschiedenis van het huis Oranje-Nassau* (Bussum 2003) 79-81.

⁴ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig* (Amsterdam 1995) 219.

kreeg door zowel organisatoren, media als publiek. De besproken evenementen deelden namelijk gemeenschappelijke elementen. De ceremonies in de publieke sfeer dienden beide als krachtige podia voor het uitdragen van symboliek en rituelen. Hierdoor waren ze, door hun alomtegenwoordigheid, vatbaar voor interpretaties en betekenisgevingen. Historisch onderzoek naar deze elementen bij koninklijke ceremonies is echter schaars en wanneer het wordt uitgevoerd, richt het zich vaak eerder op kroningsceremonies.⁵ De bijzetting van prinses Wilhelmina op 8 december 1962 toont aan hoe ook dit evenement kan worden beschouwd als een podium voor de monarchie en welke gevolgen dat had voor haar positie binnen de samenleving.

Recent wetenschappelijk onderzoek naar de betekenis van koninklijke ceremonies richtte zich op de representatie van politieke macht van monarchen, met belangrijke bijdragen van historici zoals David Cannadine en Jaap van Osta. Walter Bagehot vormde voor hen een inspiratiebron. Hij betoogde in de 19^e eeuw dat een monarch pas als effectief symbool fungeerde wanneer deze zich veel en levendig in de publieke sfeer liet zien.⁶ Cannadine richtte zich in dit verband voornamelijk op koninklijke ceremonies in de premoderne wereld, zoals die van Byzantijnse keizers.⁷ Hij benadrukte de noodzaak om zowel de politieke macht als de ceremoniële macht van premoderne monarchen te onderzoeken.⁸ Rituelen waren volgens hem meer dan alleen oppervlakkige pracht en praal: ze vormden een zelfstandige vorm van macht die politieke betekenis uitdrukte.⁹ Voor het onderzoek naar de uitvaart van Wilhelmina is het belangrijk dat Cannadine stelde dat deze benaderingswijze ook bevorderlijk is voor onderzoek naar moderne monarchen. Met name doordat deze ceremonies vanaf de 19^e eeuw de legitimiteit van de monarch op basis van het ‘goddelijk recht te regeren’ vervingen.¹⁰ De aantrekkingskracht die monarchen desondanks behielden bij het volk, toonde de kracht die uitging van deze ceremonies.

Jaap van Osta paste daarom een vergelijkbare benaderingswijze toe op het ceremoniële aspect van de moderne monarchie. Hij stelde dat historici de politieke betekenis van

---

⁵ Ina Zweiniger-Bargielowska, ‘Royal death and living memorials: the funerals and commemoration of George V and George VI, 1936-52’, *Historical Research* 89:243 (2016) 158-175, aldaar 159.

⁶ Walter Bagehot, ‘The Monarchy and the People’, *The Economist* (1871); *idem*, ‘The Income of the Prince of Wales’, *The Economist* (1874).

⁷ Averil Cameron, ‘The construction of court ritual: the Byzantine *Book of Ceremonies*’ in: David Cannadine en Simon Price eds., *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge 1987) 106-136, aldaar 106.

⁸ David Cannadine, ‘Introduction: divine rites of kings’ in: David Cannadine en Simon Price eds., *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge 1987) 1-19, aldaar 7.

⁹ Cannadine, ‘Introduction: divine rites of kings’, aldaar 19.

¹⁰ *Ibidem*, aldaar 7.

ceremoniële monarchieën negeerden.¹¹ Daarom onderzocht hij de vermaatschappelijking van de Britse en Nederlandse monarchieën in de 19^e en 20^e eeuw in relatie tot ceremonies. In deze monarchieën nam hij een gelijktijdige ontwikkeling waar, die hij beschreef als de opkomst van het ‘theater van de staat’. Dit betekende dat de aanwezigheid van de monarch in ceremonies een steeds belangrijker element werd in het onderhouden van een band met het volk en het legitimeren van de eigen positie. Het ‘theater’ met daarin de ceremoniële vertoning van macht creëerde een aantrekkingskracht, omdat het de suggestie bleef wekken dat de moderne monarch nog steeds politieke macht bezat.

De hoeveelheid tradities en rituelen die onderdeel waren van de ceremonies versterkten deze aantrekkingskracht. Volgens Robert Withington waren deze tradities en rituelen voortzettingen van eeuwenoude tradities.¹² Van Osta brak hier echter mee en stelde dat de tradities in de 19^e en 20^e eeuw dusdanig veranderden, dat ze eerder verzinsels waren.¹³ De ‘invention of tradition’ bij koninklijke ceremonieën in deze periode, waarbij rituelen vaak bewust werden voorgesteld als oude tradities, benadrukte ook Cannadine.¹⁴ Deze ‘verzonnen’ tradities in ceremonies dienden volgens hem om vorstelijke macht uit te stralen, hoewel deze macht feitelijk niet meer bestond.¹⁵ Deze zienswijze maakt het mogelijk om ook de tradities rondom koninklijke begrafenissen te analyseren als bewuste constructies, waardoor een dieper inzicht ontstaat in de verschillende lagen van betekenis en de macht die ze uitstraalden.

Nauw verbonden aan de ceremoniële tradities is de gebruikte symboliek daarin. Elena Woodacre benadrukte hoe keuzes voor bepaalde symboliek een instrument zijn om majesteit over te brengen en de macht van de monarch visueel te benadrukken.¹⁶ Ter illustratie noemde ze het gebruik van regalia, zoals een kroon of mantel, tijdens ceremoniële kroningen.¹⁷ Bovendien stelde ze dat dit visuele en symbolische aspect ook na de dood van de monarch doorwerkte. Een graftombe kon bijvoorbeeld na de dood de macht symboliseren die de monarch tijdens het leven uitoefende. Daarom zijn de gekozen symbolieken rondom de begrafenis van Wilhelmina niet alleen te vinden in haar ceremoniële afscheidsstoet en -dienst, maar ook in de keuze van haar laatste rustplaats.

---

¹¹ Van Osta, *Het theater van de Staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam 1998) 17-18.

¹² Robert Withington, *English Pageantry, An Historical Outline* (New York/Londen 1918), I, XVII.

¹³ Van Osta, *Het theater van de Staat*, 20.

¹⁴ David Cannadine, ‘The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the ‘Invention of Tradition’, c. 1820-1977” in: Eric Hobsbawm en Terrance Ranger eds., *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983) 101-164.

¹⁵ Van Osta, *Het Theater van de Staat*, 27.

¹⁶ Elena Woodacre, ‘Understanding the mechanisms of monarchy’ in: Elena Woodacre, Lucinda H.S. Dean, Chris Jones, Zita Rohr en Russel Martin eds. *The Routledge History of Monarchy* (Londen 2019) 1-19, aldaar 9.

¹⁷ Woodacre, ‘Understanding the mechanisms of monarchy’, aldaar 10.

De studies van Cannadine en Van Osta analyseerden op basis van bovenstaande uitgangspunten koninklijke ceremonies. Belangrijk hierbij is wel het verschil tussen de twee studies en het eerdergenoemde onderscheid tussen de monarchie in de premoderne en moderne samenleving. Bij onderzoek naar laatstgenoemde is namelijk van belang om de balans tussen publiek en privé tijdens ceremonies in acht te nemen. Van Osta wees in dit verband op het evenwicht dat moet bestaan tussen enerzijds verhevenheid en anderzijds menselijkheid als onderdeel van de koninklijke beeldvorming.¹⁸ De opkomst van de media dwong monarchen steeds meer om hun menselijke kant aan hun volk te tonen. Deploige en Deneckere beargumenteerden dat koninklijke vieringen rond de geboorte, huwelijken en begrafenissen van leden van koninklijke families op die manier uitgroeiden tot nationale ceremonies.¹⁹ Zij stelden dat de opkomst van de media daarom niet los gezien kan worden van de popularisering van de monarchie in de 19^e en 20^e eeuw. Hierbij baseerden zij zich op Henk te Velde, die in het geval van de Nederlandse monarchie wees op het serieus nemen van de belangstelling van het volk in de monarchie.²⁰

In het verlengde hiervan beschreven Hazell en Morris dat de opkomst van de moderne media leidde tot een sterker verwachtingspatroon bij het volk met betrekking tot hun betrokkenheid bij het persoonlijke leven van de vorst. Zij gebruikten een citaat van Walter Bagehot ter illustratie van deze veranderingen in de monarchie. Bagehot meende in 1867 dat het daglicht op de monarchie de magie ervan zou doen vervagen. Echter, anderhalve eeuw later toonden zij aan dat het openbaar maken van het koninklijke privéleven een onontkoombare verplichting werd.²¹ Direct bij de geboorte van een koninklijke baby moeten de ouders deze aan de media tonen.²² Achter deze gebeurtenissen schuilt volgens hen hoe de monarchie, als een tijdloze familie, bepaalde stabiliteit belichaamt.²³ Alle generaties kunnen zich identificeren met leden en gebeurtenissen van de koninklijke familie, die hun eigen ervaringen weerspiegelen. Van Osta typeerde deze groeiende betrokkenheid van het volk treffend als het ontstaan van een soort ‘lekenreligie’. Het volk wil via ceremonies rondom de monarch, als vertegenwoordiger van het staatsgezag, de natiestaat vieren.²⁴ Terugkomend op zijn eerdere bewering moet de monarch ondanks dit alles nog steeds de balans met verhevenheid vinden.

---

¹⁸ Van Osta, *Het Theater van de Staat*, 15.

¹⁹ Jeroen Deploige en Gita Deneckere, *Mystifying the Monarch. Studies on Discourse, Power, and History* (Amsterdam 2006) 18.

²⁰ Deploige en Deneckere, *Mystifying the Monarch*, 19.

²¹ Robert Hazell en Bob Morris, ‘Towards a New Theory of European Monarchy’ in: Idem eds., *The Role of Monarchy in Modern Democracy* (Oxford 2020) 269-284, aldaar 278.

²² Hazell en Morris, ‘Towards a New Theory of European Monarchy’, aldaar 279-280.

²³ Ibidem, aldaar 280.

²⁴ Van Osta, *Het Theater van de Staat*, 19.

De publieke verwachting om deel uit te maken van het leven van de monarch en tegelijkertijd het tonen van majesteit is daarom automatisch terug te zien bij begrafenisceremonies. Een aantal historici deden hier specifiek onderzoek naar. Onderzoek in de bundel *Rituals of Royalty* betoogde dat koninklijke begrafenissen als overgangsritueel waarde hebben, aangezien zij de overdracht van autoriteit naar een nieuwe heerser symboliseren.²⁵ Historica Ina Zweiniger-Bargielowska voerde een specifiek onderzoek naar koninklijke begrafenissen in de 20^e eeuw uit. Voor haar artikel onderzocht zij de dood van Koning George V en Koning George VI van het Verenigd Koninkrijk. Hierbij is duidelijk terug te zien dat ze de bovengenoemde uitgangspunten in ogenschouw nam, met een nadruk op de groots opgezette begrafenissen, de opkomst van massamedia en publieke beleving.²⁶ Christoph de Spiegeleer schreef een soortgelijk artikel. Hij beschouwde koninklijke begrafenissen in de 19e eeuw als culturele opvoeringen en benadrukte de rol van mediatisering en theatrale aspecten in het versterken van nationale eenheid en historische continuïteit.²⁷

Dergelijke analyses zijn nog niet gemaakt van koninklijke begrafenissen in Nederland. Hoewel Jaap van Osta al verschillende ceremonieën in zijn werk binnen de Nederlandse monarchie analyseerde op basis van zijn benadering ‘theater van de staat’, besteedde hij weinig aandacht aan de bijzettingen van Nederlandse monarchen, zoals die van Wilhelmina. Ook Wilhelmina-biograaf Cees Fasseur besteedde hier minimale aandacht aan. Meer aandacht voor de Nederlandse begrafenis cultuur is terug te zien in het werk van Cees van Raak. Hierin beschreef hij de begrafenissen van alle Nederlandse vorsten en stadhouders. Hoewel de beschrijvingen inzicht geven in de gebeurtenissen en bijvoorbeeld de symboliek rondom de Nieuwe Kerk in Delft, analyseerde hij de begrafenissen niet als opvoeringen van het ‘theater van de staat’ en besteedde hij weinig aandacht aan de rol van de media.²⁸

Kortom, er vond geen analyse op het niveau van Zweiniger-Bargielowska en De Spiegeleer plaats.²⁹ Een dergelijke analyse geeft inzicht in de politieke betekenis van ceremonies en symbolieken rondom koninklijke evenementen. Het geeft inzicht in de modernisering van de monarchie en houding van het volk tegenover de monarchie.³⁰ Dit zeker

---

²⁵ Simon Price, ‘From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman Emperors’ in: David Cannadine en Simon Price eds., *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge 1987) 56-105, aldaar 104.

²⁶ Zweiniger-Bargielowska, ‘Royal death and living memorials’, aldaar 158-175.

²⁷ Christoph de Spiegeleer, ‘The nationalization and mediatization of European monarchies in times of sorrow’ in: Elena Woodacre, Lucinda H.S. Dean, Chris Jones, Zita Rohr en Russel Martin eds. *The Routledge History of Monarchy* (Londen 2019) 229-248.

²⁸ Van Raak, *Vorstelijk begraven en gedenken*, 79-81.

²⁹ Cees Fasseur, *Wilhelmina. Deel 2: Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amsterdam 2001) 564.

³⁰ Zweiniger-Bargielowska, ‘Royal death and living memorials’, aldaar 159.

door de al eerder genoemde gebeurtenissen rondom de bruiloft van prinses Beatrix en Claus in 1966, waar de houding tegenover de monarchie in deze periode niet altijd stabiel bleek te zijn. Daarnaast maakt de verdergaande mediatisering van koninklijke evenementen dat de alomtegenwoordigheid van de monarchie in de Nederlandse samenleving onderzocht kan worden. Het onderzoek poogt de bijdragen van de verschillende historici te integreren. Dit onderzoek toont aan hoe verschillende actoren en processen het ‘theater van de staat’ tijdens de begrafenis van prinses Wilhelmina in 1962 organiseerden en de Oranjedynastie daarmee overbrachten aan de Nederlandse bevolking.

Een belangrijke leidraad voor de analyse van de begrafenis van Wilhelmina als ‘theater van de staat’ is het draaiboek uit het archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) van het Nationaal archief.³¹ Dit document biedt feitelijke informatie over de tijdsplanning van de ceremonie en de gebruikte symboliek. Het geeft inzicht in welke actoren op welk moment een specifieke taak vervulden, zoals welke groep de kist in de lijkkoets plaatste. Aanvullende secundaire literatuur is nodig om de betekenis van bepaalde aspecten uit het draaiboek beter te begrijpen. Deze literatuur biedt context en interpretatie die het draaiboek zelf niet direct geeft. Bovendien maakt dit inzichtelijk welke tradities zich al dan niet als ‘inventions’ typeerden tijdens de ceremonie.

Ander archiefmateriaal uit het Nationaal Archief Den Haag, het Gemeentearchief Den Haag en het Stadsarchief Delft brengt verder in kaart hoe de symboliek tot uiting kwam tijdens bijvoorbeeld de lijkprocessie van Den Haag naar Delft. Daarnaast geven documenten inzicht in de afhankelijkheid van het ‘theater van de staat’ van bepaalde actoren en processen. Voorbeelden hiervan zijn documenten die informatie bevatten over gemeentewerken, richtlijnen voor pers en publiciteit van de RVD, televisieverslaggeving, verkeersmaatregelen, werkzaamheden in de grafkelder en gedragsregels voor militairen en politieagenten langs de route. Gezamenlijk maken deze documenten inzichtelijk hoe de organisatie van de begrafenis vorm kreeg.

Tot slot geven krantenartikelen inzicht in hoe nationale kranten de symboliek over Wilhelmina en de Oranjedynastie tijdens de uitvaart overbrachten aan de Nederlandse bevolking. Tevens bieden ze vrij feitelijke beschrijvingen van bepaalde aspecten van de begrafenis, die helpen bij de analyse van het evenement. De volgende kranten staan centraal: *Algemeen Dagblad*, *Algemeen Handelsblad*, *De Telegraaf*, *De Volkskrant*, *Gereformeerd Gezinsblad*, *Het Parool*, *Het vrije volk*, *Democratisch-socialistisch dagblad* en *Trouw*. Deze

---

³¹ Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (2.03.08), inv.nr. 1953-1956, Stukken betreffende de begrafenis van prinses Wilhelmina en latere herdenkingen (1962-1980).

kranten, online beschikbaar via de website *Delpher*, zijn geraadpleegd met de zoekterm ‘Wilhelmina’, voor de periode van 8 december 1962 tot en met 10 december 1962. Hierdoor is het mogelijk om zowel de dag van het evenement zelf als de nasleep ervan in de berichtgeving te analyseren.

De analyse van kranten vindt plaats op basis van een aantal methodologische uitgangspunten. Ten eerste is een belangrijk uitgangspunt dat journalisten in grote mate bepalen hoe het publiek onderwerpen bespreekt.³² Met andere woorden, door de manier waarop journalisten prinses Wilhelmina en de Oranjedynastie presenteerden, bepaalden ze het effect en de plaats daarvan in de samenleving. Ten tweede speelt de ‘institutionele context’ van kranten een rol bij de betekenis die zij gaven aan de monarchie en de plaats daarvan in de samenleving.³³ Dit had bijvoorbeeld te maken met de politieke kleur van kranten. Dit aspect bleek tijdens de analyse op de meeste momenten geen grote rol te spelen, waarschijnlijk doordat de begrafenis niet uitnodigde de monarchie onderwerp van debat te maken. Ten derde biedt kennis over de manier waarop de pers journalistiek in een bepaalde periode bedreef, inzicht in bepaalde journalistieke gedragsregels.³⁴ Dit geeft inzicht in de spanningen tussen bijvoorbeeld de RVD en de pers.

De verschillende bronnen komen aan bod in drie deelonderwerpen, die antwoord geven op de centrale vraagstelling. Het eerste hoofdstuk onderzoekt hoe verschillende actoren de symboliek tijdens de uitvaart vormgaven en inzetten, van de voorbereidingen tot aan de ceremonie zelf. Vervolgens beschrijft het onderzoek hoe nationale kranten de gekozen symboliek interpreteerden en de betekenissen overbrachten aan het Nederlandse publiek. Tot slot laat het derde hoofdstuk uitdagingen en spanningen zien rondom de organisatie, publiciteit en privacy tijdens de koninklijke begrafenis.

---

³² Marcel Boersma, ‘Journalism as performative discourse. The importance of form and style in journalism’ in: Verica Rupar ed., *Journalism and Meaning-Making: Reading the Newspaper* (New York 2010) 15-35, aldaar 30.

³³ Marcel Boersma, ‘Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron’, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55, aldaar 36.

³⁴ Boersma, ‘Nooit meer bladeren?’, aldaar 47.

2 Uitvoering en symboliek ‘theater van de staat’

In de nacht van dinsdag 27 op woensdag 28 november 1962 overleed prinses Wilhelmina in haar slaap op Paleis het Loo, aan de gevolgen van hartklachten.³⁵ Hoewel haar gezondheidstoestand langere tijd niet al te ernstig leek en dit ook zo aan de buitenwereld werd gepresenteerd, bleek dat haar conditie toch slechter was dan aanvankelijk gedacht. Het nieuws van haar overlijden bereikte het hele land en betekende dat haar begrafenis ophanden zou zijn. Dit hoofdstuk analyseert welke symbolieken werden gebruikt tijdens de aanloop naar de begrafenis en de begrafenisplechtigheid. Dit toont aan hoe het ‘theater van de staat’ vorm kreeg, maar laat ook de complexiteit zien van het organiseren van een ceremoniële begrafenis.

2.1 Aanloop naar de begrafenis op 8 december 1962

De gemeenteraad van Den Haag hield na het overlijdensbericht een buitengewone vergadering, waarin de burgemeester in een toespraak benadrukte dat het ‘ontslapen’ van de oud-vorstin als een verrassing kwam.³⁶ Volgens de burgemeester was zij een grote persoonlijkheid en populair bij de hele Nederlandse bevolking. De toespraak van de burgemeester impliceerde een gedeeld nationaal gevoel rondom het overlijden, dat onlosmakelijk verbonden zou zijn met het verlies van een vertegenwoordiger van het staatsgezag. Daarom deed hij eveneens de aanname dat het hele volk de behoefte had om middels een ceremonie te rouwen om haar dood. Dit sluit aan bij de stelling van Jaap van Osta dat de staat ceremonies organiseerde ten behoeve van de lekenreligie, uitgaande van de veronderstelling dat de bevolking een emotionele band met de natie wenste.³⁷ Gezien deze status van Wilhelmina, ontstond een belangrijke verantwoordelijkheid bij het gemeentebestuur om namens de monarchie de begrafenisceremonie zo goed mogelijk uit te voeren. Een verplichting waarin naast de gemeente Den Haag, ook de gemeente Delft en de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) een actieve rol speelden. Anders gezegd, deze verschillende actoren deelden de verantwoordelijkheid voor het organiseren van het ‘theater van de staat’.

Wilhelmina was zich welbewust dat haar begrafenis een christelijke boodschap kon overbrengen aan het volk. Verschillende documenten benadrukten sterk haar wens dat de begrafenis als een ‘witte begrafenis’ georganiseerd diende te worden. De RVD had reeds een draaiboek opgesteld voor het programma van de begrafenis, die de witte accenten benoemde.

---

³⁵ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 564.

³⁶ Haags Gemeentearchief Den Haag, Archief Gemeentebestuur van Den Haag 1953-1990 (0828-01), inv.nr. 2971, Buitengewone Vergadering 28 november 1962.

³⁷ Van Osta, *Het Theater van de Staat*, 19.

Bovendien beschreef Wilhelmina tijdens haar leven in haar biografie *Eenzaam maar niet alleen* dat deze symboliek voor haar persoonlijk van grote betekenis was.³⁸ De keuze voor wit stond namelijk ook centraal bij de begrafenis van haar gemaal prins Hendrik in 1934.³⁹ Toen trok deze begrafenis internationaal de aandacht vanwege het afwijken van de gebruikelijke zwarte rouw.⁴⁰ De controversiële keuze voor wit verbond de twee begrafenis daardoor. Hoewel hun huwelijk niet zonder moeilijkheden was geweest, weerspiegelde de witte kleur hun gemeenschappelijke geloofsovertuiging.⁴¹ Zij zagen de dood als de poort naar een nieuw en hoger leven en was om deze reden geen triest feit. Zwarte rouw, treurmuziek en betoon van verslagenheid pasten hier niet bij.⁴² Het nieuwe leven stond juist in het licht en haar overlijden moest worden overstemd door wat Wilhelmina ‘de Zon van Pasen’ noemde. Zij wilde met haar begrafenis een gebaar maken naar de ‘Opgestane Christus’ en bezinning creëren bij het volk dat Hij leiding gaf aan het leven op aarde.

De witte kleur werd daarom zorgvuldig toegepast op de verschillende onderdelen van de ceremonie, zodat de begrafenis deze boodschap telkens beklemtoonde. Zo werd Wilhelmina direct na het overlijden opgebaard in de hofkapel van Paleis het Loo, waar een wit kleed haar kist bedekte. Het witte kleed kreeg dubbele betekenis doordat hierop de Watersnoodbijbel uit 1861 opengeslagen lag bij het evangelie van Johannes.⁴³ Meer specifiek bij Johannes 17:21 dat als volgt luidt: “Opdat zij allen een zijn, gelijkewijs Gij, Vader, in Mij, en Ik in U, dat ook zij in Ons een zijn; opdat de wereld gelove, dat Gij Mij gezonden hebt.”⁴⁴ In combinatie met de witte kleur van het kleed ter ere van Christus, gaf dit opnieuw de boodschap die Wilhelmina aan haar volk mee wilde geven: Christus door God gezonden om leiding te geven. Het openslaan van de Bijbel op deze pagina toonde een weloverwogen symbolische keuze.

De afscheidsceremonie op Paleis het Loo kenmerkte zich evenmin door treurnis. Zo was de auto die het stoffelijk overschot op 4 december naar Paleis Lange Voorhout in Den Haag vervoerde wit.⁴⁵ Hoewel Wilhelmina altijd erg gesteld was op Paleis het Loo, straalde de auto die haar daar definitief wegreed geen treurnis uit. Daarnaast bracht het *Regiment Limburgse Jagers*, dat een erecouloir vormde bij het wegrijden, een ode aan haar moeder koningin Emma. Zij speelden het volkslied van Waldeck, waardoor ook dit moment niet in het teken stond van

³⁸ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 564.

³⁹ Van Raak, *Vorstelijk begraven en gedenken*, 78.

⁴⁰ Ibidem, 78.

⁴¹ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, RVD ter oriëntatie van journalisten en commentatoren.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, Beschrijving kist in hofkapel Paleis het Loo.

⁴⁴ Statenvertaling online, <https://www.statenvertaling.net/bijbel/joha/17.html> (geraadpleegd 8 mei 2024).

⁴⁵ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Beschrijving kist in hofkapel Paleis het Loo.

rouw.⁴⁶ Koningin Emma had Wilhelmina namelijk met ‘grote wijsheid en toewijding opgevoed voor haar levenstaak’.⁴⁷ Naast de hoop op het volgende leven, sprak uit deze korte afscheidsceremonie lof voor degene wie de oud-vorstin had klaargestoomd voor haar taak op aarde.

Afbeelding 1 Kist met opengeslagen Bijbel in het Loo. (Harry Pot, *Nationaal Archief/Anefo*)

Bovenstaande voorbeelden tonen onder andere hoe de organisatoren het ‘theater van de staat’ vormgaven, zoals ook Jaap van Osta stelde. Het ‘theater’ kreeg echter ook buiten de ‘staat’ om invulling. Dit bleek bijvoorbeeld uit de kleding die de gasten tijdens de dienst in de Nieuwe Kerk te Delft droegen. Voor deze dienst werden Nederlandse burgers van alle standen uitgenodigd, ter vertegenwoordiging van de gehele samenleving.⁴⁸ Voor het decor in de kerk was het echter wel van belang dat al deze drieduizend gasten in overeenstemmende kleuren

⁴⁶ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Beschrijving kist in hofkapel Paleis het Loo. Koningin Emma behoorde tot de dynastie van Waldeck en Pymont. Dit volkslied was daarom een verwijzing naar haar.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 565.

verschenen.⁴⁹ De organisatoren gaven daarom aan de gasten voor de kerkdienst een kledingvoorschrift mee: “Dames wit of stemmige kleuren, doch geen zwart. Heren geen rouwkleding, doch wel een jacquet of andere donkere kleding doch geen zwarte das.”⁵⁰ Hoewel ‘de staat’ hiermee sturing gaf om de witte symboliek te behouden, werden de gasten belangrijke spelers in het ‘theater’ en daarmee beslissend in de manier waarop de symboliek tot uiting kwam. Immers, doordat elk individu moeite nam passende kleding uit te zoeken bleek een toewijding om een bijdrage te leveren aan de ceremonie. Zeker gelet op de heersende normen over rouwkleding en kledingvoorschriften in de kerk, kon het dragen van wit een drempel zijn.⁵¹

Ceremonies als deze blijken daarom niet een instrument dat eenzijdig door ‘de staat’ werd ingezet voor nationale binding. Ook andere punten later in dit hoofdstuk zullen aantonen dat het ‘theater van de staat’, zoals te zien bij deze begrafenis, complexer is dan enkel een bewuste poging van de organisatoren om met symbolieken een betekenis uit te stralen. Het al dan niet slagen van het ‘theater van de staat’ was afhankelijk van allerlei factoren.

2.2 Naar de Nieuwe Kerk in Delft

In de aanloop naar de tocht van Den Haag naar Delft troffen de betrokken gemeenten diverse voorbereidingen om de symboliek van de gebeurtenis tot uitdrukking te brengen. Opnieuw belichtten deze de complexiteit en afhankelijkheid van externe factoren bij het ‘theater van koninklijke ceremonies’. Ten eerste moest de publieke ruimte worden ‘gereserveerd’ voor de plechtigheid. Bij de dood van Oranjevorsten volgde namelijk een rouwstoet vanaf Den Haag naar Delft.⁵² Hiermee plaatste de begrafenis zich enerzijds in lijn met de voorgangers van Wilhelmina, wat de symbolische verbinding met de Oranjedynastie benadrukte. Anderzijds had de uitvoering van deze ‘traditie’ op zichzelf nogal wat voeten in de aarde, gezien de lijkkoets een afstand van tien kilometer moest afleggen.⁵³ Op de wegen tussen Den Haag en Delft namen gemeenten en politie daarom allerlei verkeersmaatregelen, zodat de koets zich veilig van punt A naar B kon verplaatsen.⁵⁴ Ook hielden zij rekening met publiek voor de plechtigheid door het plaatsen van dranghekken en het spannen van touwen. *De Telegraaf* van 7 december kondigde

⁴⁹ Stadsarchief Delft, Archief Gemeentebestuur Delft (653), inv.nr. 8216, Werkzaamheden grafkelder in Delft.

⁵⁰ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Kledingvoorschriften.

⁵¹ Maude Bass-Krueger, ‘Mourning Dress in the West, 1800 until Today. Codification, Gender, and Global Perspectives’, in: Véronique Pouillard en Vincent Dubé-Sénécal eds., *The Routledge History of Fashion and Dress, 1800 to the Present* (Abingdon 2024) 391-410, aldaar 399.

⁵² Van Raak, *Vorstelijk begraven en gedenken*, 65.

⁵³ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁵⁴ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8216, Bespreking van de Werkgroep Verkeersregeling op Vrijdag 30 november 1962; HG, Archief Gemeentebestuur van Den Haag 1953-1990, inv.nr. 2971, Bekendmaking van de Hoofdcommissaris van Politie 4 december 1962.

zelfs aan dat zeker twee miljoen mensen werden verwacht.⁵⁵ Het sturen van groepen mensen, zowel bij de ceremonie als daarbuiten, was noodzakelijk voor het ‘theater van de staat’.

Naast maatregelen langs de route werden in beide plaatsen zelfs diverse beperkingen opgelegd, die aantoonde dat het dagelijks leven in steden ruimte moest maken voor het ‘theater van de staat’. Zo gold een verbod op ‘vermakelijkheden in schouwburgen en theaters’ en ‘het ten gehore brengen van muziek of zang’.⁵⁶ Op de dag van de begrafenis vonden sportwedstrijden geen doorgang.⁵⁷ In Delft verbood het College van B. en W. straatventen, zodat mensen niet hun slaatje uit de drukte zouden kunnen slaan.⁵⁸ Dit zou vooral onrechtvaardig zijn tegenover winkeliers die werden geadviseerd hun deuren te sluiten.⁵⁹ De bevolking kon dus, met name in deze steden, niet om het evenement heen. Het vroeg een bepaalde mate van acceptatie en toewijding van de bevolking, om ‘de staat’ podium te geven dit evenement op zo’n grote schaal te organiseren.

Een succesvolle ceremonie vroeg om politietoezicht op de maatregelen en het voorkomen van ongeregelheden, maar was ook afhankelijk van het decorum dat agenten vormden. Politieagenten hielden de openbare veiligheid in de gaten en EHBO’ers verzorgden eventuele gewonden. Tegelijkertijd waren de agenten onderdeel van het decor. Zo waren er allerlei voorschriften waar de gemeentepolitie zich aan diende te houden.⁶⁰ Met name op het moment dat de koninklijke stoet passeerde, juist wanneer het oog van het publiek op hen gericht zou zijn, dienden zij zich ‘uiterst kalm, welwillend en voorkomend te gedragen, doch tevens met flinkheid en beslistheid’.⁶¹ Agenten moesten bovendien uiterlijk verzorgd op de plechtigheid verschijnen. Dit belang werd onderstreept in een takenlijst van de vakcommandant, waarbij de eerste taak luidde: “Inspecteert grondig of kleding en uiterlijk van de bij hem ingedeelde mensen er verzorgd uitzien.”⁶² De uitstraling en het decorum van de individuele agent werd haast belangrijker geacht, dan de daadwerkelijke taakuitvoering.

Wellicht nog meer voor de hand liggend was het decorum van militairen langs de route. Er stonden ruim negenduizend militairen die de oud-vorstin een laatste eerbetoen brachten. Hun individuele houding beïnvloedde het slagen van de opvoering tijdens de ceremonie. De

⁵⁵ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8216, *De Telegraaf* (p.9) van 7 december 1962.

⁵⁶ HG, Archief Gemeentebestuur van Den Haag, inv.nr. 2971, Besluit Burgemeester van ’s-Gravenhage.

⁵⁷ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8214, Telegram Commissaris der Koningin in provincie Zuid-Holland.

⁵⁸ ‘Toch venten: speldjes in dikke krant’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954014:mpeg21:p004> (geraadpleegd 10 mei 2024).

⁵⁹ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8215, Korte samenvatting van maatregelen.

⁶⁰ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8216, Bekendmaking van de Hoofdcommissaris van Politie 4 december 1962.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, Nadere instructies voor de commandant van vak 1.

aanwezigheid van dit aantal militairen stond daarnaast symbool voor koninklijk prestige en militaire macht, zoals te zien bij begrafenissen van Engelse monarchen.⁶³ De historicus Fasseur koppelde deze militaire aanwezigheid ook aan Wilhelmina's rol als strijdbare oorlogskoningin.⁶⁴ Elke individuele militair maakte deel uit van de bredere symboliek en was een belangrijke speler in het 'theater'. Het niet conformeren aan de voorschriften door een militair zou het decorum van het geheel schaden, net zoals bij de agenten.

Bovenstaande actoren vertegenwoordigden een zichtbare symbolische functie in het 'theater van de staat'. Het is echter niet onbelangrijk te benoemen dat op de achtergrond van de ceremonie allerlei processen plaatsvonden waar het 'theater van de staat' ook niet zonder kon functioneren. Zo was de ceremonie afhankelijk van werklieden, bloemisten, de kerkkoster, de grafkelder-verantwoordelijke, technici voor de tv-uitzending, mensen die lunchpakketten verzorgden voor langs de route, enz.⁶⁵

Afbeelding 2 Voorbereidingen in volle gang op Grote Markt Delft. (Joop van Bilsen, Nationaal Archief/ Anefo)

2.3 De stoet en ceremonie

Op de ochtend van 8 december zou blijken of alle voorbereidingen op de juiste manier uitgevoerd zouden worden. De koude temperatuur van die dag gaf meteen extra uitdaging aan alle militairen en politieagenten die waardig hun taken in het decor dienden uit te voeren. Zij mochten hun lange winterjassen dragen, maar hiervan waren er niet genoeg beschikbaar. De

⁶³ Zweiniger-Bargielowska, 'Royal death and living memorials', aldaar 162.

⁶⁴ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 566.

⁶⁵ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8216, Brief 20 december 1962 van de burgemeester van Delft aan grootmeester van het Huis van H.M. de Koningin.

soldaten van de landmacht droegen daarom enkel hun veldtenues, die onvoldoende warmte boden.⁶⁶ Echter, *the show must go on* en medische troepen probeerden hun best te doen deze militairen tegen de kou te beschermen met vitaminepillen, pepermuntjes en suikerklontjes.

Na deze pogingen de militairen staande te houden, kon het ‘theater van de staat’ beginnen. Bij het Paleis op de Lange Voorhout stond een militaire erewacht opgesteld, die toezag op het plaatsen van de kransen en bloemen afkomstig van de bevolking op een bloemenwagen.⁶⁷ Deze wagen reed achter de witte lijkkooets aan, waarin Houtvesters van het Loo om 09:45 uur het stoffelijk overschot van prinses Wilhelmina plaatsten. Dit was een persoonlijke verwijzing naar het Loo, waaraan Wilhelmina haar ‘hart had verpand’.⁶⁸ De witte lijkkooets en de zwarte paarden met witte kleden, verwezen wederom naar de geloofsovertuiging van Wilhelmina. In het verlengde daarvan klonk bij het plaatsen van de kist in de kooets geen treurmuziek, maar ‘zacht’ het Wilhelmus.

Met deze lijkkooets wilde Wilhelmina geen decorum uitstralen, desondanks vertelde de kooets enkele boodschappen. Zo betrof de laatste handeling voor het vertrek het plaatsen van het Grootkruis van de Militaire Willemsorde, de hoogste graad binnen de orde, op de kist.⁶⁹ De grootmeester van de orde droeg dit symbool en was verbonden aan de Kroon der Nederlanden.⁷⁰ Het was daarmee een visuele verwijzing naar de positie van de oud-vorstin en kan worden geïnterpreteerd als regalia.⁷¹ Het was weliswaar de enige gebruikte regalia, want andere attributen van het koningschap wilde Wilhelmina niet op haar kist.⁷² Net als bloemen en kransen mochten zij de Nederlandse vlag op de kooets niet bedekken. De enige (witte) bloemenkrans die wel was toegestaan aan haar lijkkooets, was de krans van het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁷³ Dit duidde erop dat Wilhelmina zich specifiek met het verzet wilde associëren en sterkt de aanname van Fasseur over Wilhelmina als oorlogskoningin. Ook uit het feit dat de kooets ‘vanaf de bok’ gereden moest worden, belichtte volgens Fasseur toch dat Wilhelmina meer gericht was op detail, dan ze deed vermoeden.⁷⁴

⁶⁶ ‘Militair vervoer grote organisatie’, *De Volkskrant* (10-12-1962),

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010876472:mpeg21:p004> (geraadpleegd 10 mei 2024).

⁶⁷ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁶⁸ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 544.

⁶⁹ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁷⁰ Overheid.nl, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002001/2010-10-10> (geraadpleegd 9 mei 2024).

⁷¹ Woodacre, ‘Understanding the mechanisms of monarchy’, aldaar 10.

⁷² Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 564.

⁷³ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁷⁴ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 565.

De processie die de lijkkoets van Wilhelmina volgde, waarvoor – zoals besproken – de publieke ruimte was vrijgemaakt, was ook symbolisch. Naast de lijkkoets vormden onder meer de koetsen van Juliana en Bernhard, haar kleindochters, buitenlandse vorsten en Rijkspolitie te paard de processie langs de haag van militairen.⁷⁵ Voor een modern publiek was een processie namelijk een herkenbare ‘traditionele’ vorm van koninklijk vertoon.⁷⁶ Het hield verband met de in de inleiding genoemde *invention of tradition*, waarmee het gebruik van de koetsen als traditioneel gebruik werd gepresenteerd, wat de suggestie wekte van traditionele koninklijke macht en historische continuïteit.⁷⁷

Afbeelding 3 Lijkstoet trekt door de publieke ruimte over de Kneuterdijk. (Eric Koch, Nationaal Archief / Anefo)

Ook onderdeel van de stoet vormden de Koninklijke Militaire Kapel en de Kapel van de Koninklijke Luchtmacht.⁷⁸ Zij verzorgden de muziek tijdens de tocht, waarin eveneens de symboliek van de witte begrafenis doorklonk. Lieder en als *Een naam is onze hope, Jezus is mijn toeverlaat* en *'k Heb geloofd en daarom zing ik* bezongen de hoop in Jezus en op het nieuwe leven. Deze muziek wisselde af met muziek uit de bundel *Nederlandsche gedenck-clanck* van Adrianus Valerius uit 1626. Neerlandici plaatsen Valerius in de traditie van

⁷⁵ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁷⁶ Lucinda H.S. Dean, 'Introduction Part II Ritual and Representation', in: Elena Woodacre, Lucinda H.S. Dean, Chris Jones, Zita Rohr en Russel Martin eds. *The Routledge History of Monarchy* (Londen 2019) 183-198, aldaar 183.

⁷⁷ De Spiegeleer, 'The nationalization and mediaization of European monarchies in times of sorrow', aldaar 233.

⁷⁸ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8214, Muziek te spelen tijdens stoet Paleis Lange Voorhout naar de Nieuwe Kerk te Delft.

geuzenliederen, waarin de Tachtigjarige Oorlog en de Nederlandse opstand werden bezongen.⁷⁹ Deze liederen koppelden de vaderlandse geschiedenis aan de oud-vorstin. De muziek maakte haar onderdeel van de Nederlandse geschiedenis en linkte haar aan de leider van de Nederlandse opstand, Willem van Oranje. Het was door hem dat de Oranje-dynastie, ook in de 20^e eeuw, onafscheidelijk verbonden was met Nederland.

Uiteindelijk arriveerde de lijkstoet om 12:15 uur in Delft. Op de Grote Markt voor de Nieuwe Kerk klonken geen treurmuziek en tromgeroffel, maar de kerkklokken.⁸⁰ De opgestelde erewacht, een compagnie Mariniers, presenteerde het geweer en zag erop toe hoe de Japans-eikenhouten kist met koperen naamplaat door het voorportaal werd gedragen. Zodra de aanwezigen in de kerk het aanvangslied inzetten, betrad de stoet de kerk en werd de kist op de zogenaamde katafalk voor de preekstoel geplaatst. Opnieuw bedekten een wit kleed en de Nederlandse vlag met daarop het Grootkruis de kist.

In de liturgie van de kerkdienst stond nogmaals Jezus' opstanding en de bewuste boodschap die Wilhelmina het volk wilde meegeven centraal. Dit klonk door in schriftlezingen over het Passieverhaal en liederen als *Ontwaakt Gij die slaapt en staat op uit den doën* en *A Toi la Gloire* (U zij de Glorie, opgestane Heer).⁸¹ Ook in de preek moest de predikant het volk onder andere duidelijk maken dat God de leiding had in hun bestaan.⁸² Dit alles gebeurde onder leiding van zowel een Nederlandse als Franse predikant. Dit gebruik verbond de oud-koningin wederom aan Willem van Oranje, aangezien er sinds hem altijd twee hofpredikers waren geweest.⁸³ Al acht jaar voor de begrafenis had Wilhelmina de Nederlandse predikant, ds. Berkel, tevens opdracht gegeven in zijn preek stil te staan bij Willem van Oranje.⁸⁴ Zijn strijd voor het volk was door de Duitse bezetting volgens haar weer gaan spreken voor het volk. Wellicht zag ze in hem een parallel met haar eigen strijd tegen het nazibewind, onder leiding van God.

Aan het eind van de dienst werd de kist in de Koninklijke Grafkelder onder het praalgraf van Willem van Oranje bijgezet. De vlag en het Grootkruis werden van de kist verwijderd, waarna dragers de kist optilden. Enkel koningin Juliana, prins Bernhard en hun vier dochters volgde hen naar de grafkelder. Bij hun afwezigheid in de kerk klonk nu een Noors lied, *De zon schijnt in mijn ziel*, een verwijzing naar 'de Zon van Pasen'. In de kelder werd Wilhelmina

⁷⁹ Karel Porteman en Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700* (Amsterdam 2016) 325-326.

⁸⁰ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁸¹ Ibidem. Tijdens de schriftlezing werd gelezen uit Johannes 14: 1 tot 7, Mattheus 28: 1 tot 7 en Johannes 20: 11 tot 18.

⁸² Ibidem.

⁸³ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Draaiboek Plechtige Begrafenis van Wilhelmina.

⁸⁴ Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 566.

feitelijk geplaatst in de geschiedenis naast al haar voorgangers uit de Oranjedynastie. Onder het praalgraf was zij nu ook na haar dood blijvend verbonden aan de Vader des Vaderlands.⁸⁵ Een symbolische legitimatie van de Oranjedynastie, ook voor hen die haar taak voortzetten.

2.4 Deelconclusie

Samenvattend werd de begrafenis gekenmerkt door religieuze, koninklijke en vaderlandse symbolieken, vanaf de voorbereidingen tot aan de ceremonie zelf. Deze symbolieken werden bewust georkestreerd, maar waren tevens een samenspel van verschillende actoren en processen. De stoet naar de Nieuwe Kerk, de muziekkeuze, en zelfs de kledingvoorschriften droegen bij aan het overbrengen van een diepere boodschap. Deze was blijkbaar naar wens overgebracht, aangezien koningin Juliana de Delftse burgemeester benoemde tot commandeur in de huisorde van Oranje.⁸⁶ De beloning op zijn begeleiding van het ‘theater van de staat’.

---

⁸⁵ Woodacre, ‘Understanding the mechanisms of monarchy’, aldaar 10.

⁸⁶ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8216, Bedankbrief 20-3-1963 aan Hare Majesteit de Koningin.

3 De perceptie op de uitvaart in kranten

Het vorige hoofdstuk toonde de complexiteit en de symboliek van ‘het theater van de staat’ tijdens de bijzetting van Wilhelmina. Dit hoofdstuk beschrijft hoe verschillende nationale kranten de symboliek uit dit ‘theater’ interpreteerden en vervolgens aan het Nederlandse publiek presenteerden. Uit de analyse blijkt dat kranten symbolische betekenissen overnamen, maar ook bewust betekenissen toevoegden aan bepaalde elementen. Hiermee creëerden zij een ‘imagined community’. Deze term verwijst naar een geconstrueerde gemeenschap, die in feite enkel bestond in de voorstelling van leden.⁸⁷

De kranten schiepen het beeld dat elke Nederlander op een bepaalde manier deel uitmaakte van het afscheid van Wilhelmina. Ze verbonden elk lid van de nationale gemeenschap door de suggestie van een gedeelde eigenschap, namelijk het verdriet om Wilhelmina en haar voorbije regeerperiode. Bovendien versterkten zij dit door pogingen het ‘theater van de staat’ te negeren, om zo de bijzondere eenvoud van de uitvaart en Wilhelmina te benadrukken. Volgens de kranten was het overlijden van deze bijzondere oud-koningin, die ondanks haar status een eenvoudige uitvaart wilde, een extra reden voor de gehele natie om verdriet te voelen.

3.1 Witte symboliek van begrafenis

Voor prinses Wilhelmina persoonlijk stond de witte symboliek centraal tijdens haar laatste tocht en ook journalisten konden niet om de betekenis hiervan heen. In overeenstemming met de informatie van de RVD beschreven alle kranten op vergelijkbare wijze dat de begrafenis wit was vanwege haar man en hun geloofsovertuiging, waarin zij de dood zagen als overgang naar het eeuwige leven.⁸⁸ Elke krant publiceerde in dit verband als toevoeging de volledige preek van de kerkdienst, waarin Jezus’ opstanding centraal stond.

Daarnaast benadrukten alle kranten de overvloed aan witte bloemen die Nederlanders neerlegden bij Paleis het Loo en Paleis Lange Voorhout. Hoewel dit bijdroeg aan de visuele voorstelling van de begrafenis in het licht van de wederopstanding, duiden de kranten de overvloed aan witte bloemen vooral als de verbondenheid van alle Nederlanders. Zij stelden het namelijk voor alsof de bloemen de hele natie vertegenwoordigden en getuigden van het gedeelde verdriet. Steeds benadrukten kranten de onophoudelijke inspanning van de Nederlanders om deze ‘metershoge’ bloemenstapels te creëren ter ere van de oud-koningin. Het

---

⁸⁷ Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen 1991) 1-8.

⁸⁸ ‘Uitvaart’, *Trouw* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010815979:mpeg21:p001> (geraadpleegd 13 mei 2024).

Algemeen Dagblad schreef bijvoorbeeld: “Zelfs toen om vijf uur de deuren van het paleis werden gesloten en niet al te strenge politiemannen zachtjes wenken gaven dat de tijd om bloemen neer te leggen voorbij was, bleven boeketten komen.”⁸⁹ Kranten presenteerden het alsof Nederlanders maar bleven komen, wat politieagenten zelfs noodzaakte de rouwende mensen een halt toe te roepen.

Ook het *Algemeen Handelsblad* paste een soortgelijke retoriek toe en gaf de witte symboliek een nieuwe betekenis. Een artikel benadrukte dat de kleur wit symbool stond voor de liefde die het Nederlandse volk koesterde voor de oud-vorstin.⁹⁰ Door het gebruik van het woord ‘ons’ suggereerde de krant dat de gehele Nederlandse natie zich van nature verbonden voelde in hun liefde voor Wilhelmina. De witte kleur stond zo niet alleen symbool voor religieuze overtuigingen, maar ook voor nationale saamhorigheid. De overvloedige bloemenzee van Nederlanders en de daaraan verbonden liefde versterkten gezamenlijk het beeld van de natie als ‘imagined community.’⁹¹

Kranten schreven bovendien symboliek toe aan de witte kleding van de koninklijke familie, waar kwetsbaarheid en menselijkheid van uitging.⁹² Dit schiep een nationaal gevoel van medeleven met de koninklijke familie.⁹³ De witte kleur maakte hen namelijk zichtbaarder op het podium: “Die ene witte figuur van onze Koningin en prins Bernhard daar in de ingang van het paleis, maakten een diepe indruk op de omstanders.”⁹⁴ Volgens het *Algemeen*

Afbeelding 4 Koningin in het wit verlaat paleis Lange Voorhout. (Eric Koch, Nationaal Archief / Anefo)

⁸⁹ ‘Er groeide weer een tapijt’, *Algemeen Dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBPERS01:002801033:mpeg21:p00001> (geraadpleegd 14 mei 2024).

⁹⁰ ‘Prinses WILHELMINA naar laatste rustplaats gebracht’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000036258:mpeg21:p001> (geraadpleegd op 14 mei 2024).

⁹¹ Anderson, *Imagined communities*, 1-8.

⁹² ‘Koningin en de Prinsessen in het wit’, *Het Parool* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010841579:mpeg21:p001> (geraadpleegd op 14 mei 2024).

⁹³ Deploige en Deneckere, *Mystifying the Monarch*, 18.

⁹⁴ ‘Prinses WILHELMINA naar laatste rustplaats gebracht’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962).

Handelsblad riep de witte kleding van Juliana met name bij de oudere lezers emotionele herinneringen op aan de begrafenis van prins Hendrik in 1934, toen ‘twee wel zeer eenzame vrouwen’ – Wilhelmina en Juliana – in het wit afscheid namen.⁹⁵ Het presenteerde de bijzetting zo niet alleen als gebeurtenis rondom Wilhelmina, maar als onderdeel van een reeks koninklijke gebeurtenissen die de ‘imagined community’ samen met het koningshuis beleefde. De benadrukking van de langere lijn gaf legitimatie aan de alomtegenwoordigheid van de Oranjedynastie en speelde in op een familiale omgang met koninklijke evenementen.

3.2 Nationaal reflectiemoment

Kranten speelden dus een belangrijke rol in het creëren van de perceptie dat deze gebeurtenis van het koningshuis het hele volk verenigde. Deze paragraaf illustreert hoe kranten deze eenheid creëerden als onderdeel van een breder ‘nationaal reflectiemoment’. Journalisten gaven daarmee richting aan hoe de gemeenschap de begrafenis diende te ervaren. Het ‘reflectiemoment’ in de kranten omvatte niet alleen het vormen van de ‘imagined community’, maar ook beschrijvingen van Wilhelmina’s rol binnen de gemeenschap, wat zij samen ‘met’ het volk had meegemaakt en hoe de natie verder kon na haar overlijden. Tezamen fungeerde dit als ‘rite de passage’ tijdens de begrafenis.⁹⁶ Het symboliseerde weliswaar niet de machtsovergang tussen monarchen, maar wel een afsluiting van een historische periode. Voor even maakten kranten de oud-vorstin tot de personificatie van Nederland, via wie het Nederlandse volk de natiestaat beleefde.⁹⁷

Het ‘reflectiemoment’ kenmerkte zich door het scheppen van de ‘imagined community’, zoals bleek in de artikelen over de bloemen. Het suggereerde dat iedereen emotioneel betrokken was bij Wilhelmina’s bijzetting. Beschrijvingen van mannen en vrouwen die hun hoeden afnamen langs de route benadrukten hun gezamenlijke respect voor de oud-vorstin.⁹⁸ Volgens *Het Parool* liepen de emoties soms hoger op: “Velen zijn hun ontroering niet meester als de houtvesters de eenvoudige kist in de witte koets plaatsden.”⁹⁹ Ook beschrijvingen van de gedeelde stilte van het publiek, die contrasteerde met het geluid van meeuwen, schetsten het beeld van gedeeld verdriet: “Triest krijsende meeuwen boven de bevroren Hofvijver accentueren de droefheid van deze dag. Dan pas beseft men dat een grote stad ook dieren

⁹⁵ ‘Prinses WILHELMINA naar laatste rustplaats gebracht’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962).

⁹⁶ Price, ‘From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman Emperors’, aldaar 104.

⁹⁷ Van Osta, *Het Theater van de Staat*, 19.

⁹⁸ ‘Heel Nederland neemt afscheid van de moeder van het verzet’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962).

⁹⁹ ‘Koningin en de Prinsessen in het wit’, *Het Parool* (08-12-1962).

huisvest.”¹⁰⁰ Alle toeschouwers betuigden hun dank tijdens de gebeurtenis volgens de kranten met bewijzen van respect en persoonlijke emoties in stilte.

Dit alles was belangrijk te benadrukken, omdat de opkomst langs de stoet lager bleek dan verwacht.¹⁰¹ De lege treinstations en snelwegen deden schijnbaar afbreuk aan de nationale gedachte en gezamenlijke rouw. Alle kranten schreven namelijk de afwezigheid van veel toeschouwers toe aan de kou en de mogelijkheid de plechtigheid via de televisie te volgen.¹⁰² De mogelijkheid dat mensen zich niet interesseerden, opperden de artikelen niet. Het was voor de geslaagdheid van het ‘theater’ dus van belang te bevestigen dat alle Nederlanders dezelfde emotie deelden en op een bepaalde manier participeerden aan het evenement.

De bevestigde, gedeelde rouw, als onderdeel van het ‘reflectiemoment’, centreerde zich volgens journalisten om de verbindende rol die Wilhelmina speelde in de gemeenschap. Een belangrijke titel die journalisten haar toeschreven was *Moeder des Vaderlands*, waardoor ze min of meer dezelfde titel kreeg als Willem van Oranje. Journalisten onderstreepten hiermee de continuïteit en legitimatie van de Oranjedynastie. Het benadrukte dat de Oranjes op de achtergrond van de geschiedenis altijd betrokken waren bij gebeurtenissen van het Nederlandse volk, ook in 1962 en in de toekomst.¹⁰³

Nog belangrijker was de koppeling van de gedeelde rouwbeleving met Wilhelmina’s rol als oorlogsheldin tijdens het verzet. Dit had alles te maken met de perceptie dat het Nederlandse volk en Wilhelmina de oorlog ‘samen’ hadden beleefd. Elke krant herinnerde haar specifiek om de rol die ze vervulde in de Tweede Wereldoorlog en de ‘bezieling’ die zij toen vanuit Engeland aan haar volk overdroeg.¹⁰⁴ Haar overlijden markeerde volgens kranten bewust het einde van een bepaalde periode, aangezien zij als personificatie van de gedeelde herinnering was heengegaan. Voor hen die de oorlog hadden meegemaakt, was Wilhelmina een ‘levende herinnering die tot grote dankbaarheid stemde’.¹⁰⁵ Ze was tijdens de oorlog het teken van de Nederlandse bevrijding. Deze berichtgevingen symboliseerden het bevrijde Nederland als Wilhelmina’s nalatenschap aan de gehele Nederlandse bevolking.

¹⁰⁰ ‘Langs de route: Afscheid in stilte’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000036258:mpeg21:p005> (geraadpleegd 22 mei 2024).

¹⁰¹ ‘Rondom de plechtigheid’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000036258:mpeg21:p006> (geraadpleegd 17 mei 2024).

¹⁰² ‘Bitter koud langs route: publiek blijft bij de TV’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954014:mpeg21:p004> (geraadpleegd 17 mei 2024).

¹⁰³ Coos Huijsen, *Nederland en het verhaal van Oranje* (Amsterdam 2012), 17.

¹⁰⁴ ‘Koningin en de Prinsessen in het wit’, *Het Parool* (08-12-1962).

¹⁰⁵ ‘Wilhelmina’, *Algemeen Dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBPER01:002801033:mpeg21:p00005> (geraadpleegd 17 mei 2024).

Kranten reflecteerden hierop, om te beklemtonen dat Wilhelmina's nalatenschap moest voortleven voor de toekomst, aangezien jongere mensen uit de 'imagined community' deze nalatenschap vergaten. Dit bleek uit het *Algemeen Dagblad*, dat stelde dat jongere generaties het afscheid van Wilhelmina minder intensief ervaarden: "Jonge mensen die ik in deze dagen ontmoette, bleken wat onthutst te zijn door de uitvoerige, eerbiedige, soms aangrijpende herdenkingen van koningin Wilhelmina."¹⁰⁶ De jeugd had volgens het artikel geen goed beeld van de oorlogstijd onder Wilhelmina, wat door haar bijzetting meer op de achtergrond raakte. De krant greep de ceremonie aan om scholen op te roepen deze geschiedenis levend te houden voor de toekomst.¹⁰⁷ Ook Historicus Prof. Rogier benadrukte in *Trouw* het belang van geschiedenis en stelde dat geschiedvorschers geen afbreuk konden doen aan deze sterke vrouw en haar rol in de oorlog.¹⁰⁸ Wilhelmina en het volk behoorden volgens de artikelen altijd verbonden te blijven met de Nederlandse geschiedenis en de gedeelde beleving.

Hoewel de meeste kranten eensgezind reflecteerden op de betekenis van de begrafenis, nam het *Gereformeerd Gezinsblad* een scherpere toon aan. De krant greep de bijzetting als 'reflectiemoment' aan om maatschappijkritiek uit te drukken. De verslaggever stelde dat het overlijden van Wilhelmina een belangrijke periode in de Nederlandse geschiedenis afsloot.¹⁰⁹ Het was echter niet vanzelfsprekend dat Wilhelmina en de Oranjedynastie in deze periode het Nederlandse volk tijdens de oorlogsjaren hadden gesteund. De krant reflecteerde op de heersende houding van Nederlanders en benadrukte dat zij voor deze band met het koningshuis in de toekomst moesten blijven werken en bidden. Dit was waar het volgens de krant misging: "De werkelijkheid is dat ons volk zich steeds meer begint af te keren van God en Zijn Woord."¹¹⁰ Deze boodschap was in lijn met de visie van de krant in de jaren '50 en '60, die probeerde de 'verloedering' van de Nederlandse cultuur tegen te gaan.¹¹¹

---

¹⁰⁶ 'Wilhelmina', *Algemeen Dagblad* (08-12-1962).

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ 'Koningin Wilhelmina in grootte met Koning Willem I vergelijkbaar', *Trouw* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010815979:mpeg21:p004> (geraadpleegd 17 mei 2024).

¹⁰⁹ 'Nederland en Oranje. Gods hand over ons', *Gereformeerd Gezinsblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010568011:mpeg21:p001> (geraadpleegd 17 mei 2024).

¹¹⁰ 'Nederland en Oranje. Gods hand over ons', *Gereformeerd Gezinsblad* (08-12-1962).

¹¹¹ Christoph van den Belt, *Eigentijds en eigenzinnig. Een geschiedenis van het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad (1960-2000)* (Amsterdam 2021), 47.

3.3 Eenvoud of grandeur?

Zoals beschreven wenste Wilhelmina geen pracht en praal tijdens haar witte uitvaart, omdat deze in de schaduw van de opstanding van Jezus moest staan.¹¹² Verslaggevers van kranten probeerden deze eenvoud ook over te brengen op het publiek, maar vooral om de positieve reflecties op Wilhelmina's onzelfzuchtige daden voor de gemeenschap te bevestigen. Onbedoeld bleken journalisten echter moeite te hebben het 'theater van de staat' te negeren, omdat het – zoals historicus Cannadine stelde – een betoverende werking had.¹¹³

Alle kranten accentueerden dat de lijkstool eenvoud weerspiegelde. Telkens wanneer zij de kist van Japans eikenhout beschreven, plaatsten ze het bijvoeglijk naamwoord 'eenvoudige' ervoor.¹¹⁴ Het wekte de suggestie dat deze kist niet paste bij een monarch, maar dat het vooral bij het unieke karakter van Wilhelmina hoorde. De kist was inderdaad, bijvoorbeeld in vergelijking met de gedecoreerde kisten van de Habsburgers in de Weense *Kapuzinergruft*, vrij eenvoudig.¹¹⁵ Slechts de koperen naamplaat verwees nog naar haar rol als koningin. Opvallend is bovendien dat kranten weinig aandacht besteedden aan de beperkte symboliek die wel naar koninklijk prestige verwees, zoals het Grootkruis. Journalisten wilden duidelijk op een andere manier Wilhelmina's koninklijke prestige benadrukken, zonder duidelijke koninklijke symbolen en regalia.¹¹⁶ Ze herkenden haar koninklijke status juist in haar unieke keuze voor eenvoud. Echter, het meermaals benoemen ervan had het tegenovergestelde effect: het vergrootte de aandacht op haar persoon en maakte het op die manier theater.

Ook artikelen over de begrafenisprocessie benadrukten de eenvoud. Er was 'slechts' één krans verbonden aan de lijkkoets. Elke onderzochte krant bevatte wel een artikel met een volgende strekking: "Een krans slechts siert de koets die, aller ogen trekt."¹¹⁷ Ondanks de grote bloemenzeeën en een extra bloemenwagen achter de lijkstool, poogden journalisten de unieke eenvoud van de begrafenis te accentueren. Net zo eenvoudig als die ene krans waren de negenduizend militairen langs de processie, die hun eenvoudige winterjassen droegen. Uit hoofdstuk 1 bleek dat dit vooral te maken had met het koude weer van die dag. Toch gebruikten kranten opnieuw deze retoriek van eenvoud, die ook bleek uit het feit dat zij als eerbetoon 'slechts' het geweer presenteerden.¹¹⁸ *Trouw* stelde ten slotte dat de uitvaart eenvoudiger was

¹¹² Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 564.

¹¹³ Cannadine, 'Introduction: divine rites of kings', aldaar 7.

¹¹⁴ 'Koningin en de Prinsessen in het wit', *Het Parool* (08-12-1962).

¹¹⁵ Informatieboekje *Kapuzinergruft*, Robert Vanis en Peter Grubits (Wenen 2024).

¹¹⁶ Woodacre, 'Understanding the mechanisms of monarchy', aldaar 10.

¹¹⁷ 'Koningin en de Prinsessen in het wit', *Het Parool* (08-12-1962).

¹¹⁸ 'Prinses WILHELMINA naar laatste rustplaats gebracht', *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962).

dan ‘ijdele praal’ vanwege de muziekeuze.¹¹⁹ De liederen waren een manifestatie van het christelijke geloof en plaatsten Wilhelmina op de achtergrond. De nadruk op deze nederige rol maakte echter telkens duidelijk dat Wilhelmina respect verdiende, juist vanwege haar onkoninklijke houding.

Verschillende kranten typeerden deze eenvoud bovendien als typisch Nederlands. Zo stelde het *Parool* dat de plechtigheid een echte Nederlandse aangelegenheid was, omdat het zich onthield van onnodig vertoon.¹²⁰ Ook het *Algemeen Handelsblad* benoemde dat Wilhelmina de begrafenis een ‘zo Nederlands’ mogelijk karakter wilde geven.¹²¹ Hoewel de RVD inderdaad beschreef dat de begrafenis een ‘zuiver Nederlands karakter’ zou dragen, had dit betrekking op de aanwezigheid van zoveel mogelijk Nederlanders bij de dienst.¹²² De krant interpreteerde deze zin echter als het ontbreken van ceremonieel vertoon bij de begrafenis, zoals dat wel gebruikelijk was tijdens Prinsjesdag. Dit was op zichzelf ambivalent, gezien het feit dat Prinsjesdag een Nederlandse traditie is. Het *Algemeen Handelsblad* sprak zichzelf al eerder tegen door te stellen dat de stoet ‘onwillekeurig toch wel een zeer aards karakter’ had.¹²³ Het ceremonieel vertoon, dat kranten moeilijk negeerden, bemoeilijkte duidelijk pogingen het Nederlandse ‘theater van de staat’ als eenvoudig te duiden.

Verslaggevers ontkwamen er daarom niet aan de hoge status van de plechtigheid en het ceremonieel vertoon tussen de regels door te beschrijven. In de jonge gezichten van de militairen herkenden verslaggevers bijvoorbeeld de ernst van de plechtigheid.¹²⁴ Hoewel hun kleding niet direct de belangrijke rol weerspiegelde die ze speelden in het ‘theater’, straalde dit des te meer door in de gezichtsuitdrukking van de negenduizend militairen. Ook de witte koets, de paarden, de koetsier en de witte pluimen, onder het geluid van de luide kerkklokken leverden toch als geheel een ‘indrukwekkend schouwspel’ op.¹²⁵ Uiteindelijk was de plechtigheid minder eenvoudig dan de witte kleur deed vermoeden, zoals ook opgemerkt door de *Telegraaf* met zijn beschrijving van de ‘lange en eindeloos lijkende stoet’.¹²⁶

Ten slotte konden verslaggevers niet om de betekenis heen dat Wilhelmina’s bijzetting plaats vond in de grafkelder van de Oranjes in Delft. De historische straten van Delft als decor van de stoet gaven überhaupt al grandeur aan het geheel. De koninklijke grandeur in Delft was

¹¹⁹ ‘Uitvaart’, *Trouw* (08-12-1962).

¹²⁰ ‘Koningin en de Prinsessen in het wit’, *Het Parool* (08-12-1962).

¹²¹ ‘Prinses WILHELMINA naar laatste rustplaats gebracht’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962).

¹²² NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Rijksvoorlichtingsdienst.

¹²³ ‘Prinses WILHELMINA naar laatste rustplaats gebracht’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962).

¹²⁴ ‘Koningin en de Prinsessen in het wit’, *Het Parool* (08-12-1962).

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ ‘Afscheid op het Loo’, *De Telegraaf* 08-12-1962,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011204470:mpeg21:p009> (geraadpleegd 15 mei 2024).

nog tastbaarder door het feit dat Wilhelmina hier begraven werd bij haar voorgangers uit de Oranjedynastie. Eenvoud bleek ook volgens de *Volkskrant* niet uit het feit dat ze zou rusten naast Willem van Oranje, haar grote voorbeeld.¹²⁷ De historische plek die verbonden was aan de Vader des Vaderlands konden zij onmogelijk als eenvoudig bestempelen.

De koppeling van de begrafenis aan haast bovennatuurlijke elementen maakten de ceremonie nog indrukwekkender voor lezers van kranten. Zo zou de zon precies zijn gaan schijnen op het moment dat de stoet de Nieuwe Markt in Delft opreed.¹²⁸ Al bij Paleis Lange Voorhout had de zon op de koperen naamplaat geschenen, waardoor het leek alsof het Wilhelmina uitlichtte.¹²⁹ Dit terwijl het een erg koude dag was en de bladerloze bomen mee leken te rouwen om de koningin.¹³⁰ Verslaggevers presenteerden het alsof God zelf Zijn goedkeuring voor de oud-koningin uitdrukte, waardoor de ceremonie een goddelijk randje kreeg.¹³¹

De kou maakte daarnaast de adem van de acht paarden zichtbaar, omschreven als ‘witte pluimen’, waardoor zelfs de natuur witte symboliek uitbeelde.¹³² Bij het dragen van de kist in de grafkelder werd ten slotte een weerschijn van een lamp waargenomen van achter het praalgraf.¹³³ Het deed zijn licht werpen op het beeld van Faam, waardoor een soort schaduw omhoog vloog langs de bakstenen muren. Het *Algemeen Handelsblad* stelde Wilhelmina hier voor alsof zij net als Faam (de Roem) wegvloog naar een nieuw leven.¹³⁴ Na haar laatste tocht liet ze een roemrijk verleden op aarde achter.

De begrafenis van Wilhelmina illustreert zo een samenspel tussen haar wens voor eenvoud, de neiging van verslaggevers dit te benadrukken aan het Nederlandse publiek, en de grandeur die onvermijdelijk gepaard ging met koninklijke ceremonies.

---

¹²⁷ ‘Koningin Wilhelmina zal rusten naast haar voorvaderen’, *De Volkskrant* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010876471:mpeg21:p012> (geraadpleegd 15 mei 2024).

¹²⁸ ‘Zij ruste in vrede’, *Algemeen Dagblad* (10-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBERS01:002801034:mpeg21:p00001> (geraadpleegd 15 mei 2024).

¹²⁹ ‘Heel Nederland neemt afscheid van de moeder van het verzet’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954014:mpeg21:p001> (geraadpleegd 15 mei 2024).

¹³⁰ ‘Koningin en de Prinsessen in het wit’, *Het Parool* (08-12-1962).

¹³¹ Cannadine, ‘Introduction: divine rites of kings’, aldaar 7.

¹³² ‘Heel Nederland neemt afscheid van de moeder van het verzet’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962).

¹³³ ‘Het einde van een koninklijke weg’, *Algemeen Handelsblad* (10-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000036677:mpeg21:p009> (geraadpleegd 15 mei 2024).

¹³⁴ Van Raak, *Vorstelijk begraven en gedenken*, 22-24.

3.4 Deelconclusie

Verslaggevers omschreven het ‘theater’ tijdens de begrafenis van prinses Wilhelmina aan de hand van de witte symboliek, om vooral de nationale eenheid te benadrukken. Kranten benadrukten hiermee de nationale rouw en zagen de begrafenis als een moment van reflectie over Wilhelmina's rol tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit diende zowel om haar historische betekenis te onderstrepen als om een collectieve herinnering te versterken die toekomstige generaties zou blijven verbinden met haar nalatenschap. Hoewel eenvoudig de ceremonie zou domineren, riepen de indrukwekkende beelden bij kranten onbedoeld ontzag op.

4 Spanning publiek-privé

Voorgaande hoofdstukken onderzochten hoe de begrafenis van Wilhelmina de monarchie zichtbaar maakte in de publieke ruimte en in kranten. Dit voldeed aan de eisen van zichtbaarheid en ceremoniële plichtpleging die kenmerkend waren voor de moderne monarchie in de 19e en 20e eeuw, zoals Jaap van Osta stelde.¹³⁵ Uit de analyses bleek echter ook dat het publiek en de nationale kranten bepaalde betekenissen toevoegden, waardoor ze de koninklijke aard van het ‘theater van de staat’ benadrukten. De toegevoegde betekenissen maakten het evenement theatraler, wat bijdroeg aan een intensere beleving bij het Nederlandse publiek. Verslaggeving van ‘het theater’ was daarom een essentieel instrument om de positie van de monarchie te versterken. Hoewel de monarchie publiciteit vereiste, veroorzaakte dit spanningen op het gebied van de privésfeer. Voornamelijk omdat begrafenissen van Oranjes oorspronkelijk familieaangelegenheden waren en geen publieke staatsbegrafenissen.¹³⁶ Deze spanningen waren zichtbaar op verschillende terreinen, zoals de televisie, de pers en de grafkelder in Delft.

4.1 Het nieuwe medium: televisie

Het vorige hoofdstuk besprak de tv-kijkende Nederlander, waarbij de kranten de lagere opkomst bij de begrafenis deels verklaarden door de mogelijkheid om de begrafenis van Wilhelmina rechtstreeks op televisie te volgen. Bovendien was de rechtstreekse uitzending wellicht het grootste verschil met de begrafenis van prins Hendrik in 1934. Zoals historica Zweiniger-Bargielowska beschreef, bood het namelijk een persoonlijke, nationaal gedeelde ervaring.¹³⁷ In overeenstemming met Wilhelmina’s wens konden nu zoveel mogelijk Nederlanders de begrafenis meemaken.

Dit impliceerde echter ook dat de verslaggevers zichtbaarder werden op het evenement en meer persreguleringen nodig waren. Terwijl *Buckingham Palace* al in 1953 tijdens de kroning van koningin Elizabeth II ervaring had opgedaan met een grote televisie-uitzending en toen zijn weg vond in de omgang met de televisieomroep, kreeg de RVD pas in 1962 voor het eerst te maken met een evenement van vergelijkbare omvang.¹³⁸ Ruim 700 televisiejournalisten, persfotografen, krantenverslaggevers en radiopersoneel waren betrokken bij het evenement.¹³⁹

¹³⁵ Van Osta, *Het Theater van de Staat*, 33.

¹³⁶ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1952, Memorandum Werkgroep Contingency Planning.

¹³⁷ Zweiniger-Bargielowska, ‘Royal death and living memorials’, aldaar 165.

¹³⁸ Edward Owens, *The Family Firm: Monarchy, Mass Media and the British Public, 1932-52* (Londen 2019) 336.

¹³⁹ ‘Pers, radio, TV, film: 700 man’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954014:mpeg21:p004> (geraadpleegd 22 mei 2024).

De RVD probeerde via persreguleringen controle te behouden over de publiciteit en de waardigheid van de familieaangelegenheid.¹⁴⁰

Ook de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) zette in 1962 nog nooit eerder zoveel ‘materiaal’ – camera’s, personeel, beeldfragmenten, etc. – in, als bij de begrafenis van Wilhelmina.¹⁴¹ Dat uitte zich niet alleen bij de rechtstreekse reportage, maar ook in de aanloop naar de begrafenis. Al sinds Wilhelmina’s dood op 28 november onderbrak de NTS de reguliere programmering, onder andere voor een documentaire over Wilhelmina.¹⁴² Deze uitgebreide televisiedocumentaire over prinses Wilhelmina was zorgvuldig samengesteld met bijpassende beelden en commentaren. De speciale programmering bestaande uit deze documentaire afgewisseld met dicht- en muziekprogramma’s, impliceerde inderdaad al een uitgebreide operatie van de NTS in aanloop naar de begrafenis. Ongetwijfeld moesten de documentaire en de alternatieve programma’s de goedkeuring van de RVD krijgen.¹⁴³ Gedurende het hele proces was de RVD betrokken en bewaakte het de juiste balans tussen publiek en privé.

Het feit dat de programmering al ruim een week van tevoren in dienst stond van de begrafenis maakte de monarchie alomtegenwoordig. De RVD en NTS faciliteerden hiermee de wens om het evenement toegankelijker te maken voor het publiek.¹⁴⁴ Het is belangrijk op te merken dat de behoefte aan deze mate van publiciteit niet per definitie bij iedereen bestond. Voor het Verenigd-Koninkrijk toonde Zweiniger-Bargielowska namelijk aan dat er uitgebreide klachten verschenen over de verstoring van de programmering in de dagen voor de begrafenis van Koning George VI.¹⁴⁵ Hoewel dergelijke klachten over onderbrekingen van de vaste programmering in Nederland niet bekend zijn, toont dit aan dat de spanning tussen publiek en privé niet alleen vanuit de controlerende instantie hoefde voort te komen. Het publiek kon de publiciteit als te veel ervaren.

Krantenverslagen betogen dat de tv-uitzending van de begrafenis zelf in ieder geval wel bevorderlijk was om het privémoment van het koningshuis intensief te beleven. Zo schreven kranten dat de kijkers thuis op de ereloge zaten en de begrafenis het beste konden ervaren; het enige wat aan de tv ontbrak was kleur.¹⁴⁶ Zelfs de politie profiteerde van de beelden, aangezien

---

¹⁴⁰ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Rijksvoorlichtingsdienst.

¹⁴¹ Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) en rechtsvoorgangers, (1944) 1947-2001 (2.25.70), inv.nr. 126, NTS Jaarverslag 1962.

¹⁴² NA, Archief van de Nederlandse Omroep Stichting, inv.nr. 4080, Instructie voor de continuity-regisseur bij overlijden van een lid van het koninklijk huis. De documentaire werd in de voorbereidingstijd “Operatie W” genoemd.

¹⁴³ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1952, Informatie overlijden Wilhelmina 1962.

¹⁴⁴ Deploige en Deneckere, *Mystifying the Monarch*, 18.

¹⁴⁵ Zweiniger-Bargielowska, ‘Royal death and living memorials’, aldaar 165.

¹⁴⁶ ‘TV-kijkers op ereloge’, *Het Vrije Volk. Democratisch-socialistisch dagblad* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954014:mpeg21:p001> (geraadpleegd 22 mei 2024).

zij een goed overzicht verkregen van de situatie in Delft.¹⁴⁷ Wat kennelijk wel de persoonlijke belevenis van de begrafenis verstoorde, waren de commentaren van de NTS. Ze zouden te veel praten en sommigen vertelden ‘clichés’, die in strijd waren met ‘het karakter van de begrafenis’.¹⁴⁸ Ook het *Algemeen Dagblad* stelde dat de commentaren wel tot een minimum beperkt hadden mogen worden.¹⁴⁹ Zo moest de NTS nog een balans zoeken in hoe een koninklijke plechtigheid als deze wenselijk aan het publiek te presenteren.

Ook journalisten, cameraploegen en hun apparatuur ter plaatse in Delft, moesten hun plek zoeken tijdens de uitvaart. De fysieke aanwezigheid van deze groepen en materialen in de kerk maakte heel duidelijk dat deze familieaangelegenheid niet privé was. Daarom stelde de RVD uitgebreide plattegronden op met aangewezen plaatsen voor de pers.¹⁵⁰ Een andere uitdaging lag bij het aansluiten van de filmmaterialen. Het probleem was vooral dat deze de ceremonie niet mochten verstoren, zoals schijnwerpers het zicht van gasten zouden kunnen belemmeren. Bovendien trachtten technici de camera’s en geluidsinstallaties zo te positioneren dat het ‘oude karakter van de kerk’ behouden bleef.¹⁵¹ Ze camouflerden de camera’s nauwkeurig met grijs linnen, zodat de koninklijk familie en gasten minder zicht hadden op de apparatuur en het decor van ‘het theater van de staat’ intact bleef.

Ten slotte had het publiekelijk maken via de televisie ook impact op omwonenden van de Nieuwe Kerk in Delft. Rondom de Grote Markt plaatsten de RVD en de televisieomroep perstrribunes. Door hun positie diende een bewoonster een klacht in omdat deze zonder haar medeweten voor haar deur waren geplaatst.¹⁵² Ze had juist mensen uitgenodigd om vanuit haar huis de plechtigheid te kunnen volgen, maar door de tribunes was dit niet mogelijk. Daarom diende ze een verzoek om schadevergoeding in. Hieruit blijkt een dubbele spanning: de vrouw wilde onderdeel zijn van het ‘theater van de staat’ en nodigde zelfs mensen uit om het te komen bekijken. Tegelijkertijd had deze wens op openbaarheid van anderen een prijs en belemmerde het juist haar zicht.

---

¹⁴⁷ ‘Honderden politiemensen werkten als één man’, *Algemeen Dagblad* (12-10-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBPERS01:002801034:mpeg21:p00005> (geraadpleegd 22 mei 2024).

¹⁴⁸ ‘Indrukwekkende t.v.-reportage’, *Trouw* (12-10-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010815980:mpeg21:p002> (geraadpleegd 22 mei 2024).

¹⁴⁹ ‘Televisieuitzending in sobere stijl’, *Algemeen Dagblad* (12-10-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBPERS01:002801034:mpeg21:p00004> (geraadpleegd 22 mei 2024).

¹⁵⁰ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1953, Plattegronden pers.

¹⁵¹ ‘Bloemen vannacht in kerk’, *De Volkskrant* (08-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010876471:mpeg21:p001> (geraadpleegd 22 mei 2024).

¹⁵² SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8214, Brief Openbare Werken Gemeente Delft.

4.2 Algemene spanningen publiciteit

Naast de spanningen rondom de televisie-uitzending deden zich ook algemene spanningen voor op het gebied van publiciteit, met betrekking tot verantwoordelijkheden voor kosten, de autonomie van de pers en de grenzen van openbare verslaggeving.

Een probleem met perstribunes deed zich voor in Den Haag en betrof de vraag welke instanties verantwoordelijk waren voor de kosten van de publiciteit van het evenement. Gemeentewerken Den Haag plaatste namelijk twee perstribunes aan weerszijden van de oprit van het Paleis Lange Voorhout en declareerde de kosten bij de RVD, die deze ondanks herhaalde aanmaningen in 1964 en 1965 niet betaalde.¹⁵³ In 1966 schakelde de gemeente de minister-president in als bemiddelaar en nam contact op met de adjunct-directeur van de RVD. Hij weigerde de rekening te betalen vanwege de ‘summierere’ specificatie en had weleens de reacties in de ‘burgermaatschappij’ willen zien op dit verzoek.¹⁵⁴ Pas in 1968, zes jaar na de begrafenis, kwamen de partijen tot het compromis dat de RVD de helft van het bedrag zou betalen.¹⁵⁵ Op de achtergrond van het ‘theater’ speelde dus een jarenlange discussie over de kosten voor de publiciteit van het evenement, waarbij instanties zelfs ‘dreigden’ de burgermaatschappij kennis te geven van de discussie.

Krantenredacties zelf hadden ook moeite met de restricties rondom de publiciteit en toonden dat kranten een bepaalde autonomie wilde behouden in de verslaggeving over het koningshuis. Een verzoek van de Particulier Secretaris van de Koningin verontwaardigde de hoofdredactie van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC).¹⁵⁶ De secretaris verzocht om de dankbetuiging van de koningin na de begrafenis op de voorpagina van de krant te plaatsen. Dit verzoek viel verkeerd, omdat de redactie ‘vanzelfsprekend’ respect zou hebben voor de koninklijke familie en dit stuk uit eigen beweging op de voorpagina zou plaatsen. De NRC stelde dat, “de pers aan niemand – zelfs niet aan de koninklijke familie – gunsten uit willekeurige vriendelijkheid of op vriendelijk verzoek hoort te verlenen.” Daarnaast kon de redactie, als specialist op dit gebied, zelf bepalen wat de beste plek in de krant was voor het bericht.

---

¹⁵³ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1954, Brief 8 maart 1966 aan Minister-President en Brieven Gemeente Den Haag aan directeur Rijksvoorlichtingsdienst

¹⁵⁴ Ibidem, Brief Adjunct-Directeur RVD op 7 april 1966.

¹⁵⁵ Ibidem, Brief aan Directeur RVD op 29 oktober 1968.

¹⁵⁶ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1955A, Brief NRC aan Particulier Secretaris Koningin.

Ten slotte poogde de RVD de pers bepaalde beperkingen op te leggen vanwege ‘mogelijke indiscretie’ bij het maken van foto’s van de koninklijke familie.¹⁵⁷ Hierbij verwezen ze naar de zogenoemde *Three Queens Picture* van de begrafenis van Koning George VI. De moderne technologie zou te veel persoonlijke emoties belichten, die onder Amerikaanse invloed punt van belangstelling werden. Hier reflecteerde de RVD op de grenzen van de pers en de mate waarin zij de privésetting publiekelijk konden maken.¹⁵⁸ Tegelijkertijd waren kranten in toenemende mate genoodzaakt meer foto’s toe te voegen om het Nederlandse publiek te betrekken bij de koninklijke gebeurtenis en aantrekkelijk te blijven voor lezers.¹⁵⁹ Bij de analyse van kranten blijkt dat persfotografen inderdaad op zoek waren naar een balans. Een fotograaf gaf namelijk aan spijt te hebben van een foto waarop de koningin vanuit de koets ‘roerloos’ naar buiten keek.¹⁶⁰ De fotograaf schaamde zich toen zij de richting van de fotograaf op keek. Ondertussen plaatste de *Volkskrant* een vrij intieme foto waarop de koningin in gebed was. In vergelijking met de *Three Queens Picture* zeker niet minder intiem. Deze redactie koos toch om dit persoonlijke moment van Juliana groots af te drukken.

Afbeelding 5 Koningin Juliana in gebed.
(*Volkskrant* 12-10-1962 / Delpher)

¹⁵⁷ NA, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst, inv.nr. 1955A, Brief NRC aan Particulier Secretaris Koningin.

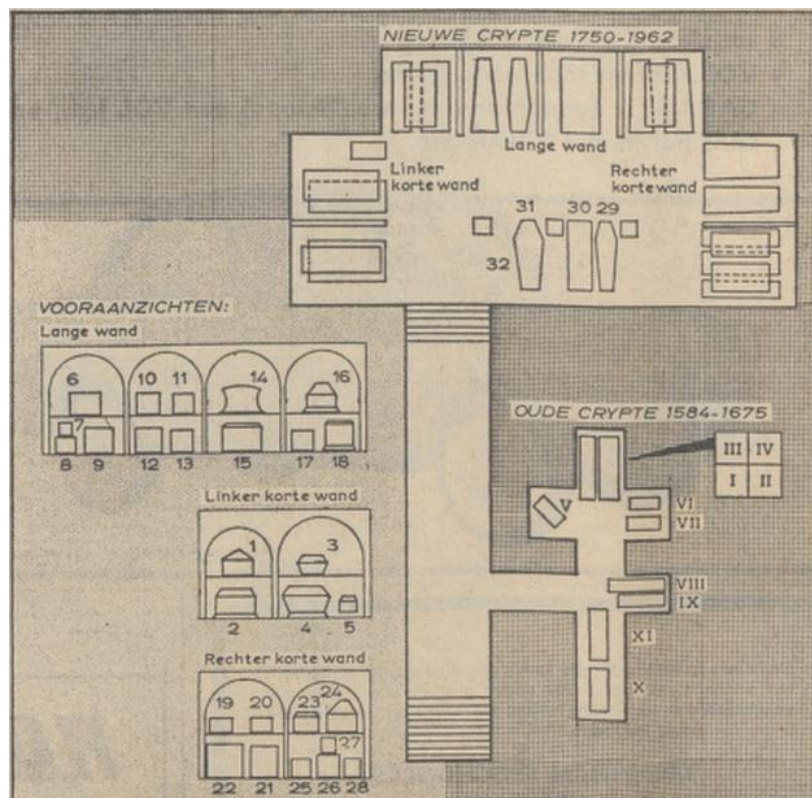
¹⁵⁸ Boersma, ‘Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron’, aldaar 50.

¹⁵⁹ Deploige en Deneckere, *Mystifying the Monarch*, 18; Marcel Boersma, ‘Form, Style and Journalistic Strategies. An Introduction’ in: Idem, *Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880-2005* (Leuven 2007), ix-xxix, aldaar xxiv.

¹⁶⁰ ‘Langs de route: Afscheid in stilte’, *Algemeen Handelsblad* (08-12-1962).

4.3 Mysterie rondom grafkelder Delft

In vergelijking met bijvoorbeeld de begrafenis van Koning George VI, zoals besproken door Zweiniger-Bargielowska, toont bovenstaande aan dat de spanning tussen publiek en privé tijdens de begrafenis van Wilhelmina zich in Nederland op een vergelijkbare manier uitte.¹⁶¹ Een laatste punt waaruit spanning bleek, wijkt hier echter van af en betrof de geslotenheid van de grafkelder in Delft. De grafkelder van de Oranjes is namelijk in vergelijking met andere koninklijke grafkelders van Europese koninklijke families niet te bezoeken.¹⁶² Het betreden van de grafkelder was daarom het enige moment tijdens de ceremonie dat niet openbaar was en leverde voor kranten een soort mysterie op. Verschillende kranten probeerden de lezers toch een beeld te schetsen van de grafkelder en voegden plattegronden en beschrijvingen toe van de Oranjes die daar bijgezet waren. Tijdens het defilé na de begrafenis poogden de belangstellenden volgens *Trouw* daarom ook een glimp op te vangen van de open kelder. Dit was helaas tevergeefs: “Velen wierpen een blik in de grafkelder, waar een klein gedeelte van de hal zichtbaar was. De rest was aan het oog onttrokken door grijze gordijnen.”¹⁶³ De afsluitende gordijnen vormde de barricade tussen de koninklijke familie en het publiek.

Afbeelding 6 Plattegrond grafkelder met nummers. (*Volkskrant* 08-12-1962 / *Delpher*)

¹⁶¹ Zweiniger-Bargielowska, ‘Royal death and living memorials’, aldaar 166.

¹⁶² Van Raak, *Vorstelijk begraven en gedenken*, 84.

¹⁶³ ‘Duizenden defileerden langs Kon. Grafkelder’, *Trouw* (10-12-1962), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010815980:mpeg21:p001> (geraadpleegd op 23 mei 2024).

Er werden dan ook pogingen ondernomen dichter bij dit mysterie van de koninklijke familie te komen. Zo schreef een zekere heer Schulte een brief aan de burgemeester van Delft, de sleutelbewaarder van de grafkelder, met het verzoek de grafkelder openbaar te maken.¹⁶⁴ Schulte beschreef dat hij lid was van een comité, waarin ook (oud)minister-presidenten Jan de Quay en Willem Drees zitting hadden. Hij meende dat het openstellen van de kelder de herinnering aan prinses Wilhelmina en de andere Oranjes levend zou houden. Ter onderbouwing noemde hij dat het wel mogelijk was om de graven van vorstenhuizen te bezoeken in Engeland, Frankrijk en Oostenrijk. Met enkele aanpassingen zou het volgens hem zeker mogelijk moeten zijn het nieuwe gedeelte van de grafkelder te bezoeken. De burgemeester reageerde echter afwijzend op het verzoek, omdat het op grond van een koninklijke beslissing verboden was de kelder te betreden.¹⁶⁵ Ondanks het verzoek van het comité bestaande uit prominenten, voerde de wens van de koninklijke familie op dit gebied de boventoon.

Het ging er echter niet altijd even beschaafd aan toe bij pogingen informatie te krijgen over de grafkelder, want sommige journalisten zochten soms de grenzen zeer op. Tijdens de werkzaamheden in aanloop naar de bijzetting was de grote sluitsteen van de kelder al verwijderd, voor het repeteren van het dragen van de kist via de trap naar beneden. De open grafkelder trok echter ook onbevoegden in de kerk aan. De koster van de kerk betrapte namelijk iemand met een werkoverall die de grafkelder probeerde te betreden.¹⁶⁶ Het ging waarschijnlijk om een journalist die zich vermomde als arbeider. Als gevolg volgden nog strengere instructies voor de dubbele wachters voor de kelder. De privacy van de kelder moest streng worden bewaakt tegen de aantrekkingskracht die het schijnbaar had.

4.4 Deelconclusie

De introductie van televisie als nieuw medium vergrootte de nationale betrokkenheid bij het evenement, maar bracht ook uitdagingen met zich mee voor de regie en controle over de publiciteit. Bovendien veroorzaakten de betrokkenheid van de pers en hun behoefte aan autonomie, fricties met de organisatorische instanties zoals de RVD. Ten slotte benadrukte de geheimzinnigheid rondom de grafkelder in Delft de grens tussen publieke nieuwsgierigheid en de behoefte van de koninklijke familie aan privacy. Deze spanningsvelden illustreren de complexiteit tussen zichtbaarheid en privacy bij een koninklijk evenement als deze.

---

¹⁶⁴ SD, Archief Gemeentebestuur Delft, inv.nr. 8216, Brief aan burgemeester Delft 10-12-1962.

¹⁶⁵ Ibidem, Brief aan heer Schulte 13-12-1962.

¹⁶⁶ Ibidem, Werkzaamheden in de Grafkelder in Delft.

5 Conclusie

De bevindingen van dit onderzoek illustreren hoe verschillende actoren en processen in 1962 het 'theater van de staat' rondom de begrafenis van prinses Wilhelmina regisseerden en de Oranjedynastie positief aan het Nederlandse volk presenteerden. Jaap van Osta stelde reeds dat de monarchie door zichtbaarheid en ceremoniële plichtplegingen haar positie in de democratische samenleving legitimeerde. Dit bleek inderdaad uit de wijze waarop de begrafenis in de publieke ruimte vorm kreeg. De organiserende partijen maakten bewust gebruik van vaderlandse, religieuze en koninklijke symboliek om een boodschap over te brengen aan het volk.

Ter aanvulling op Van Osta blijkt echter ook dat de legitimering van de monarchie en het slagen van het 'theater van de staat' afhankelijk waren van externe factoren, zoals de houding van individuele militairen en de acceptatie van inwoners in steden. Bovendien diende de ceremonie niet alleen als eerbetoon aan de voormalige koningin; door de verslaggeving in kranten diende de begrafenis als podium voor het overbrengen van een boodschap van gedeelde emotie, verbondenheid en nationale eenheid aan de Nederlandse bevolking. Kranten legitimeerden via de nationale gebeurtenis de band tussen het volk en het huis van Oranje.

Het onderzoek ondersteunt de stelling van historici Deploige en Deneckere dat door moderne media, zoals televisie en geschreven pers, de koninklijke familie steeds meer haar menselijke gezicht moest tonen. Terwijl media de betrokkenheid van het publiek bij het 'theater van de staat' vergrootten, brachten ze ook nieuwe uitdagingen met zich mee voor zowel organisatoren als de pers. Dit had vooral te maken met kwesties rondom zichtbaarheid versus privacy van de koninklijke familie.

Terugkomend op de tendens tijdens de ceremoniële bruiloft van prinses Beatrix en Claus in 1966, lijkt het door de positieve berichtgeving rondom de uitvaart van Wilhelmina moeilijk voor te stellen dat de monarchie in dit korte tijdsbestek een meer wankel positie innam. Hoewel een begrafenis niet uitnodigt tot negatieve uitlatingen, schreven de krantenartikelen niets dan goeds over Wilhelmina en de monarchie. Tegelijkertijd is dit juist de aanwijzing die het begrijpelijk maakt dat opstandelingen vier jaar later de koninklijke bruiloft aangrepen om hun onvrede te uiten. Al het bovenstaande toont aan dat de monarchie een groot podium kreeg voor ceremonieel vertoon en maakte de monarchie door het toevoegen van betekenissen alomtegenwoordig. De grote publiciteit die het 'theater van de staat' kreeg, bood daarom niet alleen voor de monarchie een krachtig podium, ook voor andere groepen was het een ideale gelegenheid om (politieke) boodschappen te uiten.

6 Referenties

Afbeeldingen

Afbeelding 1: *Apeldoorn, kapel paleis Het Loo. Laatste eer aan prinses Wilhelmina: leden van het paleispersoneel houden de dodenwacht. Op de kist een geopende Bijbel*, Harry Pot (01-12-1962). Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo (2.24.01.03).

Afbeelding 2: *Vorbereidingen bijzetting van prinses Wilhelmina, ruimte maken voor de plechtigheid*, Joop van Bilsen (03-12-1962). Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo (2.24.01.04).

Afbeelding 3: *Bijzetting prinses Wilhelmina, de stoet trekt over de Kneuterdijk*, Eric Koch (08-12-1962). Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo (2.24.01.05).

Afbeelding 4: *Bijzetting prinses Wilhelmina, de Koningin en prins Bernhard verlaten het paleis Lange Voorhout*, Eric Koch (08-12-1962). Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo (2.24.01.05).

Afbeelding 5: *De Koningin diep in gebed voor haar overleden moeder tijdens de woorden van de Franse hofprediker, ds. Forget, in de Nieuwe Kerk*, anoniem. Afgebeeld in *De Volkskrant* 10-12-1962, p. 1.

Afbeelding 6: *Plattegrond grafkelder in de Nieuwe Kerk*, anoniem. Afgebeeld in *De Volkskrant* 08-12-1962, p. 13.

Archiefstukken

Haags Gemeentearchief Den Haag (HG):

Haags Gemeentearchief Den Haag, Archief Gemeentebestuur van Den Haag 1953-1990 (0828-01), inv.nr. 2971, stukken betreffende het nemen van maatregelen en het regelen van voorzieningen in verband met het overlijden en bijzetting te Delft van prinses Wilhelmina, 1962.

Nationaal Archief Den Haag (NA):

Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (2.03.08), inv.nr. 1952, vergaderstukken van de groep Contingency-planning voor het opstellen van een draaiboek voor het overlijden van leden van het Koninklijk Huis, bestemd voor H.J. Smittenaar, 1984.

Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (2.03.08), inv.nr. 1953, stukken betreffende de begrafenis van prinses Wilhelmina, 1962.

Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (2.03.08), inv.nr. 1954, correspondentie van de RVD met de Gemeente 's-Gravenhage inzake de rekening voor het bouwen van tribunes voor de begrafenis van prinses Wilhelmina, 1962-1968.

Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (2.03.08), inv.nr. 1955A, stukken betreffende de voorlichting en publiciteit rond het overlijden en de begrafenis van prinses Wilhelmina op 8 december 1962, de film 'Wederzijds' en de plannen voor het oprichten van een Nationaal monument, 1962-1980.

Nationaal Archief Den Haag, Archief van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) en rechtsvoorgangers, (1944) 1947-2001 (2.25.70), inv.nr. 4080, stukken betreffende het Koninklijk Huis, 1958-1971.

Stadsarchief Delft (SD):

Stadsarchief Delft, Archief Gemeentebestuur Delft (653), inv.nr. 8214, bijzetting Prinses Wilhelmina, 1962.

Stadsarchief Delft, Archief Gemeentebestuur Delft (653), inv.nr. 8215, bijzetting Prinses Wilhelmina, 1962-1963.

Stadsarchief Delft, Archief Gemeentebestuur Delft (653), inv.nr. 8216, bijzetting Prinses Wilhelmina, 1962-1963.

Krantenartikelen

Algemeen Dagblad

Algemeen Handelsblad

De Telegraaf

De Volkskrant

Gereformeerd Gezinsblad

Het Parool

Het vrije volk. Democratisch-socialistisch dagblad

Trouw

Niet-academische publicaties

Hooper, T., *Les Misérables*, 2012.

Vanis, R., en P. Grubits, Informatieboekje Kapuzinergruft (Wenen 2024).

Websites

Overheid.nl, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002001/2010-10-10> (geraadpleegd 9 mei 2024).

Statenvertaling online, <https://www.statenvertaling.net/bijbel/joha/17.html> (geraadpleegd 8 mei 2024).

Literatuur

Anderson, B., *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen 1991).

Bagehot, W., ‘The Monarchy and the People’, *The Economist* (1871).

Bagehot, W., ‘The Income of the Prince of Wales’, *The Economist* (1874).

Bass-Krueger, M., ‘Mourning Dress in the West, 1800 until Today. Codification, Gender, and Global Perspectives’, in: V. Pouillard en V. Dubé-Senécal eds., *The Routledge History of Fashion and Dress, 1800 to the Present* (Abingdon 2024) 391-410.

Belt, C. van den, *Eigentijds en eigenzinnig. Een geschiedenis van het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad (1960-2000)* (Amsterdam 2021).

Boersma, M., ‘Form, Style and Journalistic Strategies. An Introduction’ in: Idem, *Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880-2005* (Leuven 2007), ix-xxix.

Boersma, M., ‘Journalism as performative discourse. The importance of form and style in journalism’ in: Verica Rupar ed., *Journalism and Meaning-Making: Reading the Newspaper* (New York 2010) 15-35.

Boersma, M., ‘Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron’, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55.

Cameron, A., ‘The construction of court ritual: the Byzantine *Book of Ceremonies*’ in: D. Cannadine en S. Price eds., *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge 1987) 106-136.

Cannadine, D., ‘The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the ‘Invention of Tradition’, c. 1820-1977” in: E. Hobsbawm en T. Ranger eds., *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983) 101-164.

- Cannadine, D., 'Introduction: divine rites of kings', in: D. Cannadine en S. Price eds., *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge 1987) 1-19.
- Dean, L.H.S., 'Introduction Part II Ritual and Representation', in: E. Woodacre, L.H.S. Dean, C. Jones, Z. Rohr en R. Martin eds. *The Routledge History of Monarchy* (Londen 2019) 183-198.
- Deploige, J. en G. Deneckere, *Mystifying the Monarch. Studies on Discourse, Power, and History* (Amsterdam 2006).
- Fasseur, C., *Wilhelmina. Deel 2: Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amsterdam 2001).
- Hazell, R. en B. Morris, 'Towards a New Theory of European Monarchy' in: Idem eds., *The Role of Monarchy in Modern Democracy* (Oxford 2020) 269-284.
- Huijsen, J., *Nederland en het verhaal van Oranje* (Amsterdam 2012).
- Osta, J., van, *Het theater van de Staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam 1998).
- Owens, E., *The Family Firm: Monarchy, Mass Media and the British Public, 1932-52* (Londen 2019).
- Porteman, K. en M.B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700* (Amsterdam 2016).
- Price, S., 'From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman Emperors' in: D. Cannadine en S. Price eds., *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge 1987) 56-105.
- Raak, C., van, *Vorstelijk begraven en gedenken. Funeraire geschiedenis van het huis Oranje-Nassau* (Bussum 2003).
- Righart, H., *De eindeloze jaren zestig* (Amsterdam 1995).
- Spiegeleer, C., de, 'The nationalization and mediatization of European monarchies in times of sorrow' in: E. Woodacre, L.H.S. Dean, C. Jones, Z. Rohr en R. Martin eds., *The Routledge History of Monarchy* (Londen 2019) 229-248.
- Traugott, M., *The Insurgent Barricade* (Berkeley 2010).
- Withington, R., *English Pageantry, An Historical Outline* (New York/Londen 1918).
- Woodacre, E., 'Understanding the mechanisms of monarchy' in: E. Woodacre, L.H.S. Dean, C. Jones, Z. Rohr en R. Martin eds. *The Routledge History of Monarchy* (Londen 2019) 1-19.
- Zweiniger-Bargielowska, I., 'Royal death and living memorials: the funerals and commemoration of George V and George VI, 1936-52', *Historical Research* 89:243 (2016) 158-175.